

روش‌های مدیریت طراحی در جوار آثار معماری مذهبی نمونه موردی: مزار شیخ صفی‌الدین اردبیلی

مجتبی رضازاده اردبیلی*
لیلا پیغامی**

چکیده

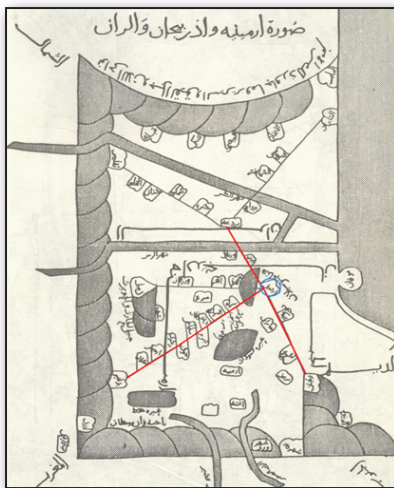
به دنبال طرح‌هایی که در گذشته و نیز اخیراً برای بافت کهن شهرها تصویب شد، طراحی در اطراف و حریم بلافصل آثار هنری، به خصوص مجموعه‌های مذهبی موجود در این محدوده‌ها، مدنظر طراحان میراث فرهنگی قرار گرفت و در این راستا طرح‌هایی ارائه شد، اما به دلیل قرارگیری موضوع طراحی در موقعیت خاص، تجمیع نظر مسئولین و ارگان‌های مختلف ذی‌نفع با افت و خیزهای فراوانی روبه‌رو شد. روند هفت مرحله‌ای طراحی در اطراف بقعه شیخ صفی‌الدین از نمونه‌های بارز و منحصر به فرد این مدعاست که محور اصلی پژوهش است. آنچه در بررسی این روند حاصل می‌شود چگونگی هماهنگی و توافق مابین طراحان و کارفرمایان طرح است؛ در حقیقت تنها وجود طراحان زبده و ارائه طرح‌های منسجم و شایسته یک بنا و اجرایی شدن آن کافی نیست، بلکه کمبود آگاهی سازمان‌های ذی‌ربط و مجریان طرح در زمینه ضوابط حریم آثار هنری، و نیز از متدلوژی طراحی و اهداف فرهنگی آنها، منجر به طولانی‌شدن زمان پذیرش و تصویب طرح‌ها می‌شود. لذا اهداف این پژوهش، دستیابی به روش‌های توانمندسازی فکری و توجیه طرح با توجه به مصالح کارفرما از طریق ارائه گام به گام و مرحله به مرحله طرح‌ها است که در انتها با توجه به بررسی‌های انجام شده، راهبردهایی ارائه خواهد شد. در این مسیر، علاوه بر مطالعات کتابخانه‌ای، اعمال میدانی، بررسی نقشه‌ها و طرح‌ها، انجام گرفته که در مقاله ارائه خواهد شد.

واژگان کلیدی

اردبیل، شیخ صفی‌الدین، مدیریت طراحی، کارفرمایان، حریم اثر هنری.

*. دکتری مرمت آثار معماری. عضو هیئت علمی پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران. نویسنده مسئول ۰۹۱۲۲۰۶۱۱۸۳ rezazadeh7231@gmail.com
**. کارشناس ارشد مرمت ابنیه و بافت. پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران. -L.peiyghami@yahoo.com

طراح^۴ می‌گذارند و طراحی اطراف مزار شیخ صفی‌الدین آغاز و لکه‌گذاری می‌شود. پس از نشست‌های فراوان با مهندسين استان و متخصصين ميراث فرهنگي و طراحی‌های مختلف، طرح نهایی در مورخ ۱۳۷۸/۵/۱۶ به تصویب نهایی می‌رسد و هم‌اکنون با تغییراتی در حال اجراست.

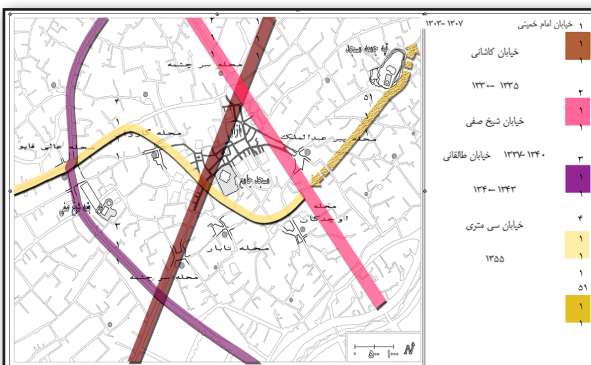

تصویر ۱. اردبیل و قرارگیری در مرکز سه شاهراه اصلی. مأخذ: ابن حوقل، ۱۳۴۵.

Fig 1. Ardabil and its position in the center of three main roads
Source: Ibn Huqal, (1966)

تصویر ۲. قسمتی از نقشه تهیه‌شده توسط روس‌ها از اردبیل، مأخذ: امیری، ۱۳۸۴.
Fig 2. A Part of Ardabil map drawn by Russians. Source: Amiri, 2005.

تصویر ۳. خیابان‌کشی‌ها و برش‌های شهری در نقشه اردبیل. مأخذ: نگارندگان.
Fig 3. Streets and divisions in Ardabil map. Source: authors.

• هدف تحقیق

هدف از انتخاب این موضوع و نمونه، به شرایط منحصربه‌فرد و تاریخیچه بسیار مهم این اثر باز می‌گردد؛ از یک سو الگوی کاملی از بناهای خاص مذهبی در ایران را دارد و از سوی دیگر امکان

مقدمه

اردبیل شهری بزرگ، آباد و مرکز استان اردبیل است که قدمت آن به بیش از ۳۰ قرن می‌رسد. اما برخی همچون «فردوسی» و یاقوت حموی بنای آن را به فیروز ساسانی (۴۵۹ - ۴۳۸ م) نسبت داده‌اند و نام آن را «مادن فیروز»، «فیروزگرد» یا «فیروزآباد» ذکر کرده‌اند (به‌آذین، ۱۳۸۲: ۱۵). در آثار نویسندگان قدیم، اردبیل به نام‌های «ارتاویت»، «ارتاویل» و «اردویل» ذکر شده لذا «اردبیل» تحریف «اردویل» به معنای شهر مقدس است (صفری، ۱۳۵۰: ۱۷). در زمان حمله اعراب اردبیل، مرکز آذربایجان، تصرف شد. اسناد و مدارک موجود از «ابن حوقل» (۳۶۷ هـ.ق.) نشان می‌دهد اردبیل در مسیر شاهراه‌های اصلی قرار گرفته بوده و شهرهای مهم آن عصر را به هم پیوند می‌داده است (ابن حوقل، ۱۳۴۵: ۸۳)؛ (تصویر ۱).

این شهر در دوران اسلامی رونق فراوانی داشته و در حمله مغول (۱۷۶۱ هـ.ق.) از بین رفته است. مرکز تاریخی شهر که قبل از حمله مغول «جمعه‌مسجد» بوده، پس از بازسازی آن در دوران صفویه، به سمت مرکز تاریخی فعلی یعنی مقبره شیخ صفی‌الدین اردبیلی کشیده شده و با ارتباط و اتصال دو قطب تاریخی بازار و محلات ستون فقرات شهری را شکل دادند. شهر در این دوران شامل شش محله اصلی با وحدت خاصی بوده، اما در اواخر قاجار و اوایل پهلوی از رونق اقتصادی و سیاسی می‌افتد، به طوری که در نقشه سال ۱۸۲۸ م. روس‌ها، جمعه‌مسجد در بیرون باروی اصلی شهر دیده می‌شود (تصویر ۲).

اولین اقدامات شهری در دوره پهلوی سال ۱۳۰۷ آغاز می‌شود و با احداث خیابان پهلوی (امام‌خمینی) جاده آستارا به جاده تبریز وصل می‌شود. دومین خیابان در سال ۱۳۳۵ شرق و غرب شهر را به هم متصل می‌کند و سومین خیابان، طالقانی یا سی‌متری که در سال ۱۳۴۰ از میدان عالی‌قاپو تا مقابل مسجدجامع احداث شده و در سال ۱۳۵۵ تا تپه «جمعه‌مسجد» ادامه پیدا می‌کند و باقی‌مانده تاروپود شهری را از هم می‌پاشد (تصویر ۳).

• پیشینه تحقیق

پس از خیابان‌کشی‌های مکرر و از بین رفتن میدان اصلی عالی‌قاپو و تخریب تدریجی دروازه آن، مسئولان به این اندیشه افتادند تا این مجموعه و حریم آن بازسازی شده و از طریق طرحی منحصربه‌فرد گسترش پیدا کند. از این رو در همان سال‌ها، طرح‌هایی برای این مجموعه در نظر گرفته شد. حدود سال‌های ۱۳۵۰ تخریب و تسطیح اطراف آثار هنری، ایجاد فضای سبز و در معرض دید قرار دادن آنها مرسوم می‌شود. چنین طرحی توسط شهرداری برای بقعه شیخ صفی نیز تهیه می‌شود ولی به مرحله اجرا در نمی‌آید. وزارت مسکن و شهرسازی در سال ۱۳۶۶ مطالعه مرکز تاریخی شهر اردبیل را مدنظر قرار می‌دهد. در ادامه این فعالیت‌ها شهرداری و استانداری اردبیل طراحی فضاها را تحت عنوان «مجموعه فرهنگی-باستان‌شناسی» به عهده گروه

فرهنگی از جمله حضور اثر در مجامع مرمتی مهم دنیا همچون ثبت جهانی مجموعه و ارتقای اصالت فرهنگی آن از این طریق، از طرح‌ها حمایت و استقبال می‌کنند و منافع فرهنگی را نسبت به توجیه اقتصادی در اولویت قرار می‌دهند.

• روش تحقیق

در این زمینه نوعی روش اسنادی (تحلیل اسناد براساس متون و نقشه‌ها و تصاویر) لازم است که نه تنها کالبد بنا و طراحی‌ها را شامل شود بلکه تلاش بی‌وقفه گروه طراح را به همراه برداشت‌های میدانی در برگیرد.

بررسی کلی و هم‌زمان طرح‌های مطرح شده برای این بقعه با مجموعه متفاوتی از محاسن، معایب و مشکلات بالقوه علاوه بر امکان پیوند فضایی-کالبدی مکان‌های مذهبی، فرهنگی و تجاری، به تدوین راهبردهای مدیریتی در مشارکت کارفرما و طراحان کمک می‌کند. امید است که این بررسی‌ها نویدبخش حیات اطراف مجموعه‌های تاریخی به عنوان هسته و حیات اصلی شهر قدیم و جدید باشد. لذا در این مقاله برای آشنایی با روند پیچیده این طراحی بخش‌های زیر ارایه و بررسی خواهد شد:

بخش اول شامل پایه‌ها و عناصر اصلی طراحی از جمله شناخت محله شیخ صفی، بقعه شیخ صفی‌الدین و وضع موجود در زمان طراحی. بخش دوم با تشریح مراحل طراحی و فراز و نشیب‌های کار، عوامل اصلی در هدایت تفکر طراحی و رسیدن به طرح نهایی، شامل پیشینه طراحی و طرح‌های پیشنهادی است. در بخش سوم، طرح نهایی و مصوب در جوار بقعه ارایه می‌شود که شامل طرح احیای میدان و سردر تاریخی عالی‌قاپو، طراحی ساماندهی سایت باستان‌شناسی و مجموعه فرهنگی فاز ۱، طرح ساماندهی محوطه شمالی میدان عالی‌قاپو و ضلع غربی خیابان شیخ صفی‌الدین اردبیلی است.

بخش اول: پایه‌ها و عناصر اصلی طراحی

• شناخت محله شیخ صفی

الف. محله شیخ صفی و موقعیت آن در شهر: بعد از بریده‌شدن مرکز تاریخی شهر از طریق احداث خیابان‌های عریض و از هم گسیختن نظام محله‌ای قدیم، قسمتی از آن که بین خیابان‌های امام خمینی در شرق، طالقانی در شمال و میدان عالی‌قاپو و خیابان شیخ صفی در جنوب محصور شد، «محله شیخ صفی» نام گرفت. این محله در حقیقت سه محله از شش محله بزرگ شهر قدیم را در بردارد. مشترک بودن مرز سه محله قدیمی (عالی‌قاپو، گارزان و سرچشمه) در این ناحیه و به ویژه با بررسی و ارایه این نظر که استخوان‌بندی شهر در گذشته شامل بقعه شیخ صفی و «جمعه‌مسجد» به عنوان دو کانون اصلی شهر بوده و بازار مسیر به هم پیونددهنده آنها، اهمیت این ناحیه را افزایش داده است (تصویر ۴).

بررسی و تحلیل مناسب طرح‌ها، به دلیل هفت مرحله طراحی انجام‌شده، وجود دارد. زیرا همان‌گونه که ذکر شد این تحقیق بازنگری مجدد بر چگونگی فرایند طراحی در جوار یک مجموعه مذهبی- تاریخی است که دستخوش تغییرات و پیشنهادات گوناگونی شده چنانکه تا به حال در هیچ اثری مشاهده نشده است.

• ضرورت تحقیق

عوامل دخیل بر روند طراحی این مجموعه مذهبی با ابهامات و فراز و نشیب‌هایی روبروست، که از جمله آنها، وجود طرح‌های پیشنهادی مکرر و طولانی‌شدن زمان طراحی و اجرا است، لذا ضروری است با بررسی مراحل طراحی این مجموعه و طرح‌های گوناگونی که در این زمینه ارایه شده، تعدادی از این ابهامات پاسخ و روند شکل‌گیری طرح نهایی و مصوب اطراف مجموعه شیخ صفی‌الدین به صورت علمی و مستند گردآوری شود. زیرا بی‌تردید در کشورهایی همچون ایران، کارفرماها و سازمان‌های مربوطه، ناخواسته مصالح اقتصادی و تجاری‌سازی طرح‌ها را از اهداف اصلی طرح در نظر می‌گیرند و به دلیل شتابزدگی، بدون مطالعات تاریخی و حفاری‌های باستان‌شناسی دست به اقدامات کالبدی می‌زنند، همین شرایط اجتماعی و توجه به منافع اقتصادی، آهسته‌آهسته به سمت تجاری‌سازی مجموعه‌های تاریخی پیش می‌رود. لذا در این میان باید از روش‌هایی بهره برد که امکان مشارکت کارفرمایان و طراحان بدون لطمه به طرح مجموعه، ایجاد یا در نهایت امر منجر به جلب سازمان‌های دیگر و انتخاب کارفرمای جدید شود.

• پرسش‌های تحقیق

برای مشاهده فرضیه تحقیق شناسایی عناصری که در پیشبرد اصولی این گونه از طراحی‌ها نقش داشته و منجر به برقراری پیوند صحیح بین طراحان و کارفرمایان شده است، لذا برای دستیابی به این راهبردها در تحقیق سعی شده به پرسش‌های زیر پاسخ داده شود:

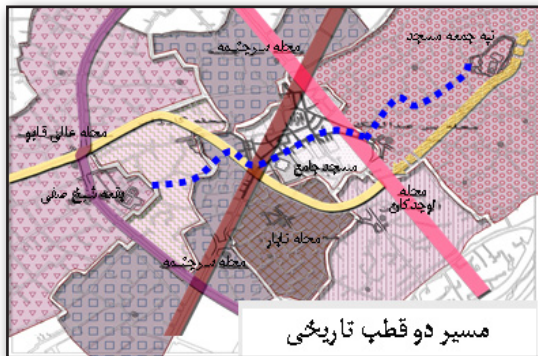
۱. طراحی در جوار آثار هنری که زمانی تحت تأثیر بناهای کم‌ارزش اطراف و طرح‌هایی با اهداف اقتصادی قرار گرفته، چگونه امکان‌پذیر است؟

۲. با وجود حمایت و استقبال ارگان‌هایی همچون شهرداری و استانداری از طرح‌های تجاری و توفیق کم سازمان‌های میراث فرهنگی در تغییر این ذهنیت به طرح‌های فرهنگی آیا می‌توان کارفرمایان را با پیشنهاد راهبردهایی را آگاه و تشویق کرد؟

۳. آیا این راهبردها می‌تواند در آینده برای طراحی در جوار آثار فرهنگی شهرهای ایران، پیشنهاد شود؟

• فرضیه تحقیق

پرسش‌های تحقیق براساس رابطه مستقیم با موضوع تحقیق تنظیم شده‌اند، لذا فرضیه را بر این استوار می‌کنیم که اگر در طراحی با روش مرحله به مرحله و تکیه بر قوانین مرمتی و اصول جهانی^۵ حرکت کنیم کارفرمایان با آگاه شدن به مسایل

تصویر ۴. مشترک بودن مرز ۳ محلّه بعد از خیابان‌کشی‌ها و اتصال دو قطب تاریخی - موقعیت محلّه در شهر. مأخذ: نگارندگان.

Fig 4. Shared boundaries of three districts after the construction of streets and connection of the two historical poles. Source : Authors.

تصویر ۵. دسترسی‌ها و عناصر اصلی محلّه شیخ صفی. مأخذ: پیغامی، ۱۳۸۸.

Fig5. Entrances and the main elements of Sheikh Safi district. Source: Peyghami, 2009.

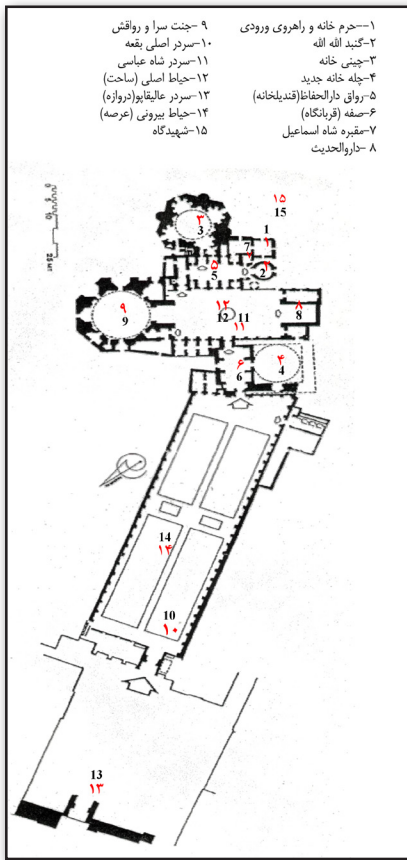
قرار داشته که بر بالای آن نقاره‌خانه‌ای بوده و در اثر آسیب‌های وارده از زلزله، ابتدا قسمت فوقانی در اواخر قاجار و قسمت تحتانی در سال ۱۳۲۱ ه.ش. از طرف اداره کل باستان‌شناسی تخریب شد. در مقابل بقعه، میدانی موسوم به عالی قاپو وجود دارد که سابقاً بسیار وسیع و در عهد سلاطین صفوی با دیوارهایی طاق‌نمدار در دور خود از میدان‌های زیبای آن عهد و محل خرید و فروش کسبه بوده که اکنون برچیده شده است. پس از سردر ورودی بقعه وارد حیاطی دوزنقه‌ای شکل با دیوارهای بلند آجری به صورت طاق‌نما می‌شویم. در وسط حیاط دو حوض سنگی بزرگ قرار دارد و آب آنها سابقاً از قنات اهل ایمان تأمین می‌شده است. بعد از عبور از درگاهی دیگر، به دالان روبازی راه پیدا می‌کنیم که میان دیوار غربی آن دری به چله خانه^۵ و در میان ضلع شرقی

ب. دسترسی‌های محلّه شیخ صفی : با توجه به احداث خیابان‌های عریض در اطراف، این ناحیه از دسترسی مناسبی در جداره‌های خارجی خویش برخوردار است. راسته‌های قدیمی درون محلّه اکثراً ارتباط سنتی خویش را با نواحی دیگر، بر اثر بریده شدن آنها توسط خیابان‌های اطراف، از دست داده‌اند. راسته‌هایی همچون گازران که از اهمیت بسیاری برخوردار است و ناحیه بازار را به میدان عالی قاپو متصل می‌ساخته و عناصر مذهبی با ارزشی همچون «امامزاده صالح» و «مسجد ملامؤمن» را در راستای خویش دارد. کوچه پیر ارتباط محلات «سرچشمه»، «تابار» و «اوچدکان» را با مرکز محلّه عالی قاپو و مقبره شیخ صفی و محلّه گازران، راسته‌هایی فرعی‌تر همچون کوچه قاضی و کوچه شهیدگاه برقرار می‌سازد. اما در نهایت، هنوز ساختار بافت اصلی و سنتی گذرها در درون پوسته‌های جدید دست‌نخورده باقی مانده است (تصویر ۵).

ج. عناصر اصلی محلّه : ایجاد هر میدانی در رابطه نزدیک با عنصر یا عناصر تشکیل‌دهنده خویش است. میدان عالی قاپو با عناصری همچون بقعه شیخ صفی‌الدین و مسجد عالی قاپو هویت خاصی به شهر می‌بخشیده، به خصوص آن زمان که سردر عالی قاپو و رواق‌های زیبای اطراف میدان هنوز پابرجا بوده است. اگرچه از عناصر تقویت‌کننده طرح در این محلّه می‌توان به چندین مسجد اشاره کرد، اما مهم‌ترین عناصر موجود در این محلّه به جز مساجد، امامزاده صالح و بقعه شیخ صفی‌الدین است.

• شناخت مزار شیخ صفی‌الدین^۷

مجموعه زیبا و نفیس شیخ صفی‌الدین پس از وفات وی در سال ۷۳۵ ه. ق. به وسیله فرزندش شیخ صدرالدین موسی پایه‌گذاری شد. سپس در طول ایام به خصوص پس از آغاز حکومت صفویه با توجه به ارادت و احترامی که پادشاهان صفوی نسبت به جد خود معمول می‌داشتند واحدهایی به صورت الحاقی به مجموعه پیشین اضافه شد. در حقیقت محل کنونی بقعه در ابتدا خانقاه و مسکن شیخ صفی‌الدین، و محل اجتماع مریدان او بوده و پس از مرگ نیز شیخ، در همان جا دفن شده است (رضازاده اردبیلی، ۱۳۷۴: ۶۴۷). بنای اصلی در زمان شیخ صدرالدین موسی ساخته شده که شامل مقبره خود شیخ صفی‌الدین «گنبد الله‌الله»، و «چینی‌خانه»، «زواویه حاج سام» و «دارالحفاظ» است. به احتمال قوی بنای حرم‌خانه (محل دفن بی‌بی فاطمه) مربوط به دوران شیخ صفی‌الدین و اولین عنصر مجموعه است. در باب نقشه بنا «آدام اولتاریوس» می‌نویسد که نقشه و طرح ساختمان را خود شیخ صدرالدین داده است آن هم به شکل معجزه، چنانچه به پدرش هم نسبت معجزه می‌دهند. او به استاد فرمان داد چشم خود را ببندد و استاد چنین کرد و در روپای خود تصویر عمارتی را الهام یافته است که بعد از آن می‌بایست از روی آن ساختمان نماید (صفری، ۱۳۵۰: ۱۴۴). فضاهای بقعه را می‌توان به صورت زیر شرح داد : در سمت شمالی میدان، جلوی بقعه، سردر عالی قاپو

تصویر ۷، معرفی فضاهای بقعه بر حسب سلسله مراتب ساختمانی
 مأخذ: نگارندگان.

- Fig 7. Introduction of mausoleum spaces according to structural hierarchy
 Source : authors.
- 1- Entrance hall and "Haramkhaneh"
  - 2- "Allah Allah" dome
  - 3- "Chinikhaneh"
  - 4- newly constructed "Chellekhaneh"
  - 5- "Qandilkhaneh"
  - 6- "Qorbangah"
  - 7- "Shah Ismael" tomb
  - 8- "Dar al-Hadith"
  - 9- "Jannatsara" and its walkway
  - 10- Main entrance of mausoleum
  - 11- "Shah Abbasi" entrance
  - 12- Main Garden
  - 13- "Ali Qapo" entrance
  - 14- Outer garden
  - 15- "Shahidgah"

صفوی است (تصاویر ۶ و ۷).

از قندیل خانه دری به سمت چینی خانه باز می شود که ساختمان اصلی آن به دوران شیخ صدرالدین باز می گردد، این بنا میدان درویش بوده ولی در دوران شاه عباس دوم (۱۰۵۷ هـ.ق.) به منظور حفظ و نگهداری اشیای با ارزش و چینی های اهدایی به بقعه، داخل آن را با گچ بری های بی نظیر، طلاکاری و رنگ آمیزی، به صورت شاهکاری از معماری تغییر داده اند، این گچ بری ها مشابه عالی قاپوی اصفهان، مجوز و توخالیست. در تالار چینی خانه از سمت شمال، شرق و جنوب به محوطه ای که آن را «شهیدگاه» گویند، محدود است؛ قبرستان وسیعی که محل دفن سرداران و شخصیت های بزرگ لشکری بوده. لذا با توجه به اهمیت تاریخی این بنا و عناصر منحصر به فرد آن، اطراف بقعه، میدان و سردر تاریخی عالی قاپو نیازمند طرحی شایسته، قابل تأمل و تعمق است.

• شناخت وضع موجود در زمان طراحی

الف. بررسی عناصر موجود در محدوده طراحی که مهم ترین آنها عبارت است از :

- سردر حیاط بزرگ شیخ صفی الدین : این سردر، ورودی مجموعه محسوب می شد ولی دارای قدمت شایانی نبود زیرا دچار تحولات زیادی شده و طبقه دوم در دوران پهلوی به آن افزوده شده بود. لذا سردر برجیده شده و اقدام به طراحی و اجرا می شود (تصویر ۸).

- مسجد عالی قاپو : مسجد اصلی محله عالی قاپو و از مهم ترین

پس از بالا رفتن از سه پله سنگی، دری به محوطه شهیدگاه باز می شود. از درگاه ضلع جنوبی این دالان به صحن اصلی بقعه وارد می شویم که مستطیل شکل است. در دو ضلع شرقی و غربی این حیاط دو رواق مسقف با طاق های ضربی قرار دارد که ایوان رو به قبله مایل به غرب آن «دارالحديث» است و ایوان روبروی آن به «جنت سرا» راه دارد، بنایی هشت ضلعی که به عنوان میدان درویش بوده و توسط پنجره های مشبک از ایوان جدا شده و به آشپزخانه راه داشته است. ضلع روبروی سردر دو قسمت است. سمت غربی آن دیوار کوتاهی داشته که حیاط حرم خانه را از صحن جدا می کرده و هم اکنون آن دیوار برجیده شده است. کف این حیاط را قبور بزرگان آن دوران پوشانیده و سمت شرقی، نمای خارجی رواق بقعه (قندیل خانه) با ارتفاع ۱۰ متر قرار دارد، در این قسمت دو ردیف پنجره در دو طبقه به کار رفته که تعداد آنها در هر ردیف پنج تاست. در ورودی رواق و مقبره شیخ صفی الدین که بالغ بر ده متر است در منتهی الیه قسمت شرقی ضلع جنوبی صحن قرار دارد. این در شخص را به دهلیز کوچکی راهنمایی می کند که در روبروی آن به کشیک خانه و سمت راست دهلیز به رواق بقعه (قندیل خانه) که تالاری شرقی - غربی است متصل می شود، این تالار دارای سقفی آجری و مرتفع بوده که به مرور ایام فرو ریخته و در نیم قرن اخیر با تیر آهن و آجر، سقف تختی به جای آن ساخته شده است. در انتهای این تالار، پله مرمرینی شخص را به شاهنشین راهنمایی می کند که کف آن قریب ۷۰ سانتی متر از رواق بلندتر است و پنجره فولادین مشبکی آن را از رواق جدا می کند. قبر شیخ صفی الدین در وسط محوطه ای به صورت هشت ضلعی منتظم در انتهای شاهنشین قرار دارد که علاوه بر آن، قبر «شیخ صدرالدین موسی»، «سلطان حیدر» و «شیخ ابراهیم» نیز در آن قرار دارد. بر بالای مقبره شیخ، گنبد زیبای «الله الله» قرار دارد که لفظ مبارک «الله» بر روی بدنه آجری آن با کاشی های آبی رنگ به اشکال مختلف نقش بسته است. در سمت شرقی محوطه شاهنشین، مقبره شاه اسماعیل در اطاقی قرار گرفته که بر روی آن نیز گنبد کوچکی احداث شده است. در سمت شرقی مقبره شاه اسماعیل، حرم خانه قرار دارد که مدفن بی بی فاطمه زن شیخ صفی الدین و تعدادی از بانوان

تصویر ۶ راست : گنبد الله الله - چپ : گنبد های شاه اسماعیل، الله الله و حرم خانه. عکس : رضازاده، ۱۳۸۸.

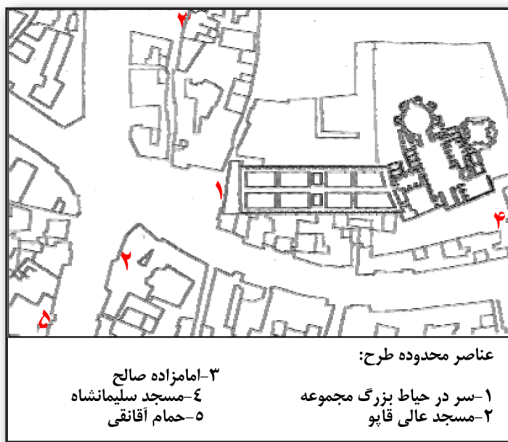
Fig 6. Domes of «Allah Allah», «Shah Ismael» and «Haramkhaneh». Photo by Rezazadeh, 2009.

خواهد گرفت (تصویر ۱۰).

- حمام آقائقی : در ضلع شمالی خیابان سعدی واقع و از ابنیه تاریخی شهر است. زمان ساخت آن به دوران صفویه باز می‌گردد، دارای ویژگی‌های خاص کالبدی، فضایی و نقاشی‌های زیبایی است که در حال حاضر مراحل مرمت آن پایان یافته و به عنوان موزه مردم‌شناسی مورد استفاده است (تصویر ۱۱).

- تجاری‌ها : اکثر بدنه‌های میدان را ابنیه تجاری تشکیل می‌دهند. در آن میان بانک صادرات و بانک ملی در ضلع‌های شمال شرقی و شرقی از مهم‌ترین تجاری‌ها محسوب می‌شوند که در طراحی برای آنها جایگزینی مناسب پیش‌بینی خواهد شد.

ب. سایت باستان‌شناسی مکشوفه در محدوده طراحی در حین تسطیح محل طراحی، به عناصر باستان‌شناسی که در کتاب «صریح‌الملک»^۹ اشاره شده بود برخورد شد، لذا کار طراحی متوقف، و کاوش و مطالعه در زمینه باستان‌شناسی از سال ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸ توسط میراث فرهنگی آغاز شد.^{۱۰} مطالب ذیل خلاصه‌ای از نتایج کاوش‌های باستان‌شناسی است : آثار مکشوفه در این کاوش شامل خانقاه، شربت‌خانه، کوچه، راه ورود به چله‌خانه جدید از کوچه، طاق مربوط به دوره صفوی، رواق‌های

تصویر ۱۱. جانمایی عناصر موجود در محدوده طراحی، مأخذ : رضازاده و همکاران، ۱۳۷۸.

Fig 11. Position of the main elements in the design limits. Source: Rezazadeh, et al. 1999.

تصویر ۸. سردر اصلی قبل از برچیده شدن. عکس : رضازاده، ۱۳۸۸.
Fig 8. The main entrance before its removal. Photo by Rezazadeh, 2009.

مساجد شهر است، این مسجد در غرب میدان و محل تلاقی دو خیابان شیخ صفی و سعدی قرار داشته که در ایام محرم دسته‌های عزاداری پس از عبور از مقابل امامزاده صالح در فضای باز برابر این مسجد تجمع می‌کردند. لذا این مسایل در طراحی و بازسازی مدنظر قرار خواهد گرفت (تصویر ۹).

- امامزاده صالح : از آثار ثبت‌شده در فهرست ملی و دارای ویژگی‌های خاص کالبدی- تاریخی است که به دلیل فرسودگی نیاز به احیا و بازسازی دارد. هرچند این بنا یکی از دو بنای مهم محله است اما در طراحی میدان عالی‌قاپو تأثیر بسزایی ندارد نکته مهم معبری است که از مقابل امامزاده گذشته و به میدان عالی‌قاپو وارد می‌شود و از مسیرهای اصلی عزاداری است.

- مسجد سلیمان‌شاه : این مسجد در ضلع جنوبی نزدیک مجموعه واقع شده و جزو مساجد اصلی محله نیست، اما به دلیل ساختمان جدید و کاشی‌کاری‌های فراوان در نمای آن تأثیر فراوانی روی گنبد «الله‌الله» دارد، لذا در طراحی مدنظر قرار

تصویر ۹. مسجد عالی قاپو قبل از تخریب و طراحی. مأخذ : رضازاده و همکاران، ۱۳۷۸.
Fig 9. «Ali Qapoo» mosque before its removal. Source : Rezazadeh, 1999.

تصویر ۱۰. خیابان شیخ صفی و مسجد سلیمان‌شاه قبل از بازسازی. مأخذ : افشار خاص و دیگران، ۱۳۶۹.

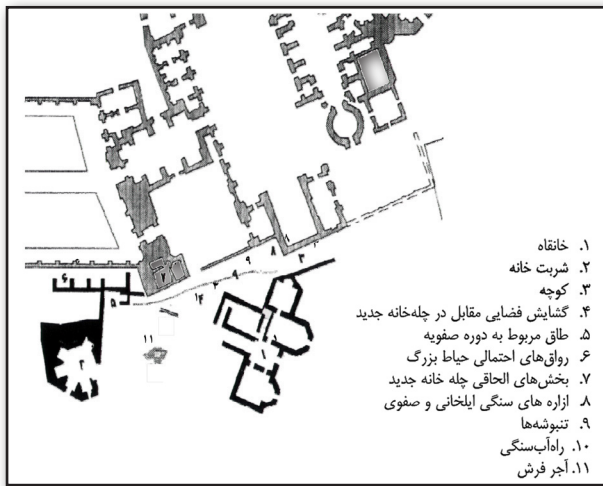
Fig 10. «Sheikh Safi» street and «Soleyman Shah» mosque before reconstruction. Source: Afsharkhas, et al, 1990.

را تأیید می‌کند. ساختار و پلان بنا به بناهای صفویه نمی‌ماند و اجزای تزئینی و قطعات گچ‌بری آن یادآور بناهای قرن هشتم هجری است. ضمناً در دیاگرام ترسیم‌شده توسط «مورتن»^{۱۲} براساس متن صریح‌الملک، هیچ اشاره‌ای به این اثر وجود ندارد و در محل آن به دو خانه سید شیخ‌شاه و خواجه حسن‌بیک صفوی برخورد می‌کنیم، می‌توان حدس زد که خانقاه در فاصله زمانی نیمه‌اول قرن هشتم تا نیمه‌دوم قرن دهم هـ. ق. خراب و مدفون بوده و بر بالای آن دو خانه مذکور شکل گرفته است (موسوی، ۱۳۷۸ : ۴۲۸-۴۲۷)؛ (تصویر ۱۲). شربت‌خانه مربوط به دوران صفویه و پلان آن به صورت هشت‌ضلعی است که از یک ضلع بنا راه‌پله‌ای به سمت بام وجود دارد و سقف آن به صورت طاقی دارای خیز کم بوده که شاید علت اصلی ریزش آن، همین باشد (همان : ۴۱۶-۴۱۵)؛ (تصویر ۱۳). همان‌گونه که ذکر شد در محوطه آثار زیادی ظاهر شده و به علت مطالعات باستان‌شناسی، کار طراحی مدتی به تعویق افتاد و طراحان سعی در هماهنگ کردن طرح‌ها با کاوش‌ها داشتند (تصویر ۱۴).

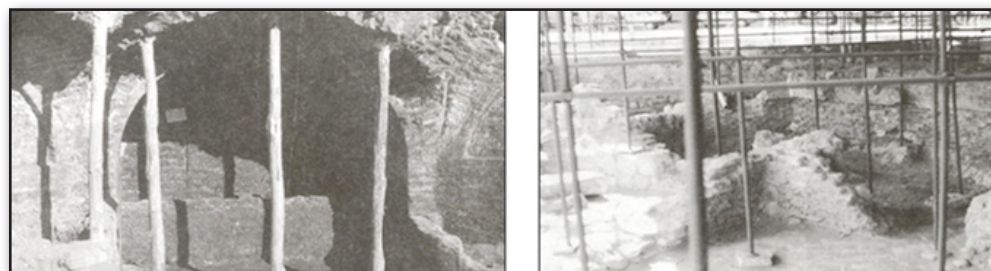
بخش دوم : تشریح مراحل طراحی

• **پیشینه طراحی :** همان‌گونه که ذکر شد در اوایل دهه ۵۰ روش در معرض دید قرار دادن آثار هنری مرسوم شد، تمام حریم و اطراف اثر هنری را برای نمایاندن بهتر آن تخریب می‌کردند و

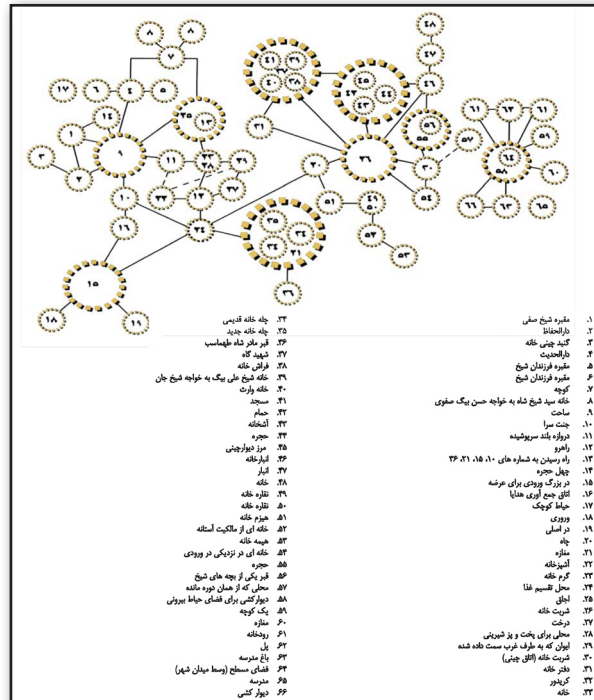
تصویر ۱۴. پلان کاوشهای اطراف مجموعه مزار شیخ صفی‌الدین از سال ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸، مأخذ : موسوی، ۱۳۷۸.

Fig 14. Plan view of the excavations performed around the mausoleum complex between 1995 and 1999 Source: Moosavi, 1999.

تصویر ۱۳. هشتی (شربت‌خانه) و خانقاه پس از عملیات کاوش و حفاظت. مأخذ : موسوی، ۱۳۷۸.
Fig 13. «sharbat-khane» and «Khan-qah» after excavation and preservation. Source: Moosavi, 1999.

احتمالی حیاط بزرگ، بخش‌های الحاقی چله‌خانه جدید، ازاره‌های سنگی مربوط به دوره ایلیخانی و صفوی، تنبوشه‌ها^{۱۱} و راه‌آب سنگی است. خانقاه بدست آمده دارای پلانی منحصر به فرد است که با هیچ کدام از بناهای مجموعه شیخ صفی قابل مقایسه نیست. دلایل و شواهد حاکی از آن هست که این اثر قدیمی‌ترین عنصر مجموعه شیخ صفی است که به احتمال زیاد در زمان خود شیخ ساخته شده و شاید همان خانقاهی باشد که در کتاب «صفوه‌الصفا ابن بزار اردبیلی» آن را سجده‌گاه اهل معنی، توصیف کرده‌اند. این اثر پلانی درون‌گرا و پیچیده دارد و رعایت هندسه هشت و نیم هشت و کنج‌سازی‌ها و زاویه‌بندی‌ها، ابعاد فضاها و ارتفاع کم پوشش‌های آن، همگی دال بر آن است که از آن نه برای سکونت، بلکه برای عبادت استفاده می‌شده است. سادگی و بی‌پیرایگی بنا یادآور روایتی است که نقل کرده‌اند، زیرا شیخ دستور داده بوده تا از ساخت‌وسازهای پرهزینه خودداری شود. ضمناً اشارتی شده که خانقاه در مجاورت دارالحدیث (طاق متولی) توسط «حاج سام» نامی ساخته شده است و نتایج کاوش نیز این موقعیت

تصویر ۱۲. مکان‌نمایی فضاهای بقعه ترسیم شده توسط مورتن براساس گزارش صریح‌الملک. مأخذ : Rezazadeh, 1980.

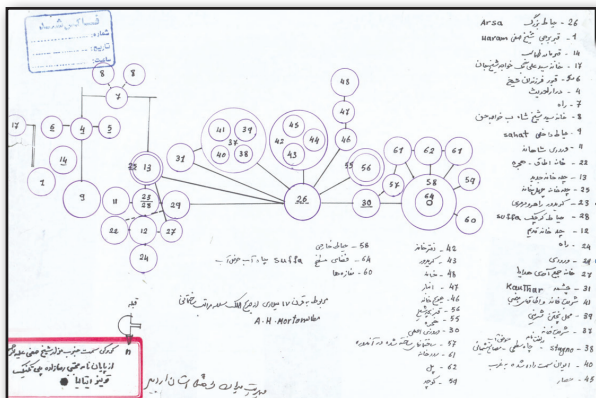
Fig 12. Position of mausoleum spaces drawn by Morton based on Sarihal-Molk. Source: Rezazadeh, 1980.

انجام شد تا اینکه در مورخه ۱۰/۸/۱۳۷۷ دستورالعمل نحوه تعیین حریم آثار تاریخی از سوی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی برای ارگان‌های مربوطه ابلاغ شد. در همان زمان شهرداری شروع به تخریب خانه‌ها، آثار بی‌ارزش و آزادسازی حریم جنوبی بقعه نمود (تصویر ۱۶)، با توجه به اطلاعاتی که در مورد شهر اردبیل و بقعه از اسناد و مدارک موجود در ایران و کشورهای اروپایی حاصل شده بود^{۱۵}، شناسایی دقیقی از وضع گذشته این اثر هنری به دست آمد. لذا آگاهی طراحان از وجود آثار با ارزش تاریخی دوره صریح‌الملک که در زیر بناهای کم ارزش سمت جنوبی مقبره مدفون بود، و ارایه مدارک موجود-کروکی مورتن- به میراث فرهنگی تهران منجر به توقف ادامه تخریب زیر پی از طرف شهرداری شد (تصویر ۱۷) و قرار شد از بقایای آثار مورد تعمق و کاوش قرار گرفت. هم‌زمان با کاوش‌های باستان‌شناسی اطلاعات دقیقی از نحوه استقرار مکان‌های زیر مجموعه حاصل شد و طرح نهایی با در نظر گرفتن پیشنهادات متخصصین میراث فرهنگی، روح ایده طراحی و احترام به تاریخ مجموعه در کمیسیون ماده پنج استان تصویب و آماده اجرا شد. متدلوژی طراحی همان‌گونه که اشاره شد قبل از شروع عملیات باستان‌شناسی جهت رفع نیازهای تجاری- فرهنگی مجموعه بود که در حین

تصویر ۱۶. آزادسازی و تسطیح اطراف بقعه شیخ صفی‌الدین و انجام کاوش‌ها. مأخذ: غضبان‌پور، ۱۳۷۴.

Fig 16. Destroyed spaces around the mausoleum during excavations. Source: Qazbanpoor, 1995.

تصویر ۱۷. ترجمه کروکی مورتن، هم‌زمان با تخریب و خاکبرداری آثار بی‌ارزش حریم بقعه توسط شهرداری از میراث فرهنگی تهران به میراث فرهنگی اردبیل جهت جلوگیری از ادامه عملیات فکس شد. مأخذ: آرشیو رضازاده.

Fig 17. Morton's drawing faxed to National Heritage Organization in order to stop the destruction operation. Source: Archive of RezaZadeh.

به جای آثار پیشین، چمن کاشته و اثر هنری را در معرض دید همگان قرار می‌دادند^{۱۳}. برای بقعه شیخ صفی نیز چنین طراحی توسط شهرداری تهیه شده بود که به مرحله اجرا درنیامد لذا در نیمه دوم دهه ۶۰ وزارت مسکن و شهرسازی برای اولین بار پس از انقلاب اسلامی، طراحی و مطالعه بافت‌های تاریخی چند شهر از آن جمله طراحی بافت قدیم و مرکز تاریخی شهر اردبیل را در برنامه و اولویت کاری خود قرار داد. مطالعه طراحی مرکز تاریخی شهر، در شهریور ماه سال ۱۳۶۶ آغاز و یک سال بعد طراحی بافت تاریخی اطراف مجموعه شیخ صفی‌الدین، به وسعت ۲۰ هکتار، به تصویب کمیسیون ماده پنج استان رسید و در سال ۱۳۶۹، به ابعاد ۱۶۵ هکتار افزایش یافت (تصویر ۱۵). در ادامه، مطالعه و طراحی بافت قدیم شهر به علت مشکلات در تصمیم‌گیری در وزارت مسکن و شهرسازی به مدت ده سال مسکوت ماند زیرا در آن سال‌ها طراحی شهری، در بافت‌های کهن به صورت طراحی بر و کف مطرح می‌شد^{۱۴}. از این جهت، مداخلاتی که در پلان شهری توسط گروه طراح، جهت بهسازی و بازسازی بافت کهن در نظر گرفته شده بود، تصویب مراحل طراحی را مشکل کرد. پس از این مدت مجدداً وزارت مسکن و شهرسازی ادامه طراحی را به گروه پیشین ارجاع داد و بالاخره در مورخه ۲۸/۹/۱۳۷۸ با کاهش وسعت در ابعاد ۹۲/۸ هکتار تصویب شد. در برنامه مطالعات، طراحان، مکان‌های واجد شرایط طراحی معماری را لکه‌گذاری نمودند لذا مسئولین اجرائی همچون شهرداری و استانداری با هدف آبادانی و تغییر چهره شهر پا به مشارکت نهاده و با طراحان بافت قدیم قرارداد منعقد نمودند. در آن زمان بیشتر نظر مسئولان از طراحی معماری، مجموعه تجاری- فرهنگی بود، زیرا وجود طرح‌های تجاری بازگشت سریع سرمایه‌گذاری‌ها را مقدر می‌ساخت. تصویب طراحی معماری در کمیسیون ماده پنج استان نیازمند حضور و تایید متخصصین میراث فرهنگی بود اما به دلیل عدم وجود دستورالعمل‌های طراحی در حریم آثار تاریخی تا آن زمان، جلسات بحث و بررسی برای تصویب طرح‌ها بی‌نتیجه ماند و طولانی شد. در طی همین مشکل به پیشنهاد مسئولین ذینفع بیش از شش مرحله طراحی

تصویر ۱۵. تصویب ۲۰ هکتار از مرکز تاریخی اطراف بقعه و طراحی شهری آن، مأخذ: نگارندگان.

Fig 15. 20 acres of Ardabil historical district chosen for urban reconstruction. Source: authors.

و آرمان‌های مردم از جمله حرکت دسته‌های عزاداری در ایام سوگواری با ایجاد حسینی‌ه شهدای جنگ تحمیلی در برابر مسجد سلیمان‌شاه.

• ایجاد فضای مناسب برای ارایه صنایع دستی شهر و استان در بازارچه‌ای که بدین منظور طراحی می‌شود. ارایه الگوی مناسب در طرح مذکور که از بقعه شیخ صفی‌الدین و سایر ابنیه با ارزش شهر الهام گرفته است.

• نوسازی مسجد سلیمان‌شاه به عنوان نقطه اوج حرکت در طول مسیر از میدان عالی‌قاپو تا این مسجد و بدنه‌سازی مناسب آن در ارتباط با حسینی‌ه شهدا.

• طراحی به گونه‌ای که تواضع ناشی از احترام به میراث گذشتگان در آن ملحوظ شود. لذا پرهیز از ارتفاع زیاد و عدم احداث حجم‌های قوی و غریبه با سبک اثر به این امر کمک می‌کند (افشارخاص و دیگران، ۱۳۶۹: ۱۸۲-۱۸۰)؛ طرح‌های اول تا ششم مطابق جدول ۱ طراحی شده‌اند (جدول ۱).

- طرح پیشنهادی هفتم: پس از شش مرحله طراحی و تبادل نظر نهایی با متخصصان میراث فرهنگی و شخصیت‌های مهم علمی^{۱۷} نتیجه بر این شد که کل میدان عالی‌قاپو به روی ترافیک مسدود شود، در حالی که در طرح‌های پیشین دسترسی سواره‌ها به میدان به صورت مشروط بود. لذا از طریق ایدئوگرام پیشنهادی سازمان میراث فرهنگی و هماهنگ کردن آن با اندیشه طراحان، محدودیت‌ها، ضوابط ارتفاعی موجود و عدم دسترسی سواره به میدان، سه پیش طرح متفاوت تهیه و در نهایت پیش طرح اول با اندکی تغییرات پذیرفته شد (تصویر ۱۸).

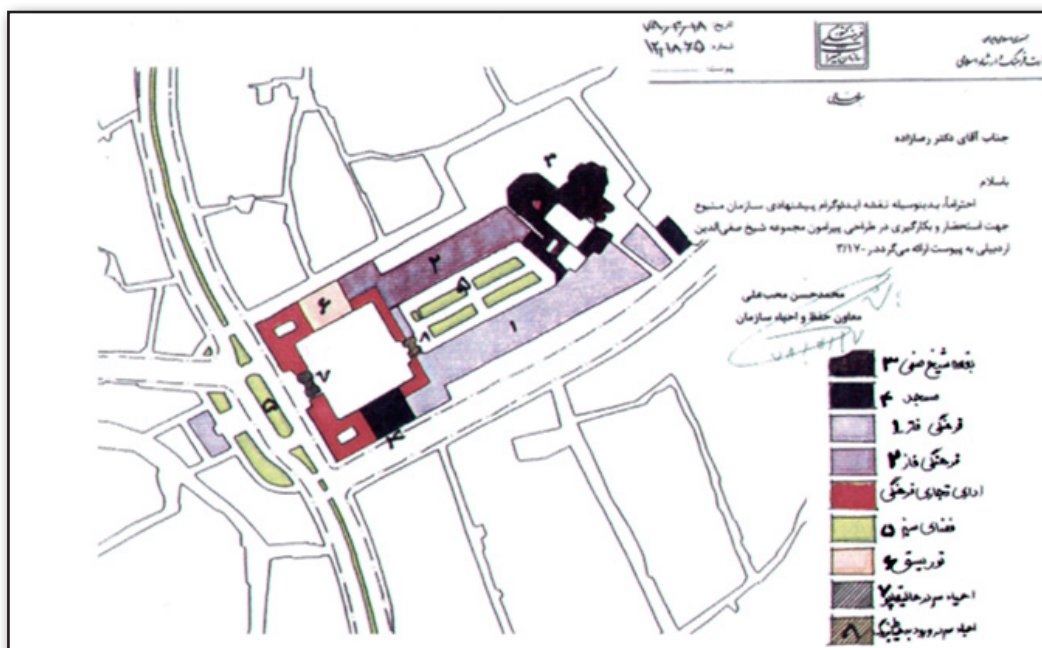
در پیش طرح اول و دوم مسیر خیابان شیخ صفی تغییر پیدا می‌کند، از مقابل کوچه ملاهادی به طور مستقیم ادامه پیدا کرده، در مقابل

عملیات باستان‌شناسی، تثبیت و حفظ مکان‌های باستانی نیز مدنظر گروه طراح قرار گرفت. هم اکنون طرح نهایی با تغییراتی در حال اجرا است و قابلیت و توانایی طراحان را در زمینه صبر و تلاش با مسئولین زیربط تا تصویب طرح نهایی نشان می‌دهد.

• **طرح‌های پیشنهادی:** همان‌گونه که ذکر شد محدوده بقعه شیخ صفی‌الدین دستخوش طرح‌های گوناگونی شد، اما به دلیل اهمیت فراوان این مجموعه، چگونگی ساماندهی محدوده بقعه سال‌ها بطول انجامید و در طی آن مدت با تلاش مستمر طراحان و دقت نظر فراوان آنان، هفت مرتبه طراحی در اطراف بقعه انجام پذیرفت. در طرح اولیه‌ای که سال ۱۳۶۹ تهیه شد متدولوژی طراحی براساس مجموعه تجاری- فرهنگی شکل گرفت و اهداف گوناگونی را دنبال می‌کرد، در طرح دوم اهداف تجاری کم‌رنگ‌تر شد و در طرح‌های سوم تا ششم که پس از عملیات باستان‌شناسی و تبادل نظر میان گروه طراح و متخصصان استان و سازمان میراث فرهنگی^{۱۶} انجام گرفت، برخی اهداف طراحی تا حدودی تغییر کرد و کاربری‌ها به نوع فرهنگی مرتبط با نیازهای بقعه تبدیل شد. تغییرات نهایی اعمال شد و طرح هفتم به تصویب رسید که هم‌اکنون با تغییراتی در حال اجرا است. در ذیل به اهداف طرح اولیه، تغییرات طرح‌های بعدی و در بخش پایانی به طرح نهایی خواهیم پرداخت.

- طرح پیشنهادی اول و اهداف آن: در طرح اولیه که بر اساس طرح مصوب بافت قدیم در محله شیخ صفی ارایه شده بود، هدف کلی طراحی و بازسازی اطراف بقعه شیخ صفی‌الدین و پیوند منطقی آن با عناصر ارزشمند در بافت قدیم اردبیل با توجه به اهداف تفصیلی زیر بوده است:

- ایجاد امکانات و خدمات مناسب شهری در محدوده طراحی.
- خلق فضاهای مناسب شهری و معماری منطبق بر خواست

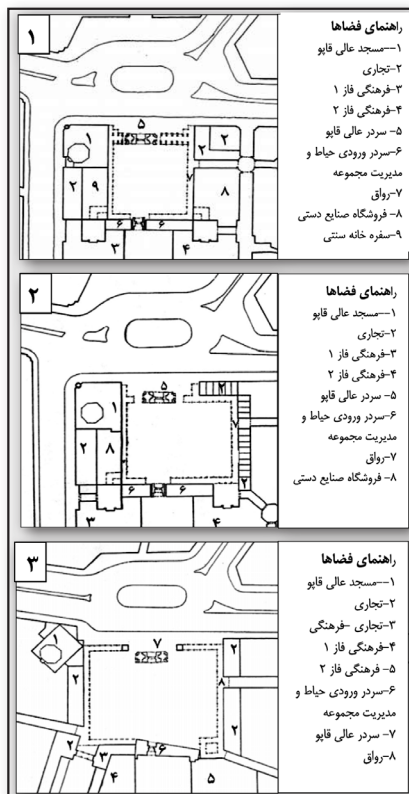
تصویر ۱۸. ایدئوگرام پیشنهادی سازمان میراث فرهنگی. مأخذ: آرشیو رضازاده.

Fig18.Suggested ideogram of National Heritage Organization. Source : Archive of Rezazadeh.

Table 1. Proposals and their purposes. Source : Autours.

جدول ۱. طرح‌های پیشنهادی و اهداف آنها. مأخذ : نگارندگان.

تصاویر سه بعدی	تغییرات هر طرح نسبت به طرح قبلی	طرح
<p>مأخذ : افشار خاص و دیگران، ۱۳۶۹. Destroyed spaces around the mausoleum during excavations .Source : Afsharkhas, et al,1990.</p> 	<p>در طراحی که براساس این مطالعات و اهداف شکل گرفت، پس از عبور از سردر و محوطه میدان عالی قاپو، راسته بازارچهای آغاز می‌شد که در مرکز چهارسوقی داشت. سپس سرای دارالحدیث، که محل فروش و نمایشگاه کتاب بود، قرار داشت.</p> <p>در یک ضلع، ورودی حسینییه تعبیه و یک چای‌خانه سنتی در کنارش طراحی شده بود و در نهایت یادمان شهدای جنگ تحمیلی (شهدیگاه) قرار داشت. از یادمان شهدا، فضای حسینییه که مناره‌های مسجد سلیمان‌شاه در انتهای آن بود، مشاهده می‌شد.</p>	اول
<p>مأخذ : آرشیو رضازاده. 3D presentation of the second concept and «Ali Qapo» square. Source: Archive of Rezazadeh.</p> 	<p>در این طرح که قبل از عملیات باستان‌شناسی در اطراف بقعه، آغاز شد، ساماندهی فضاها و کاربری آنها به فضاهای فرهنگی تغییر یافت به عنوان مثال :</p> <ul style="list-style-type: none"> • تجاری موجود (بازارچه طرح اولیه) حذف و تبدیل به آمفی‌تئاتر شد. • طراحی بقیه فضاها (ورودی و فضای حسینییه، چای‌خانه سنتی و یادمان شهدای جنگ تحمیلی) ثابت ماند. 	دوم
<p>مأخذ : آرشیو رضازاده. 3D presentation of the third concept . Source : Archive of Rezazadeh.</p> 	<p>در این طرح که بعد از عملیات کامل باستان‌شناسی در اطراف بقعه، آغاز شد، ساماندهی فضاها و کاربری آنها به شکل زیر تغییر یافت :</p> <ul style="list-style-type: none"> • طرح حفاظت از فضاهای مکشوفه باستان‌شناسی مد نظر گروه طراح قرار گرفت و پوششی برای مکان باستان‌شناسی تعبیه شد لذا موزه با مکان باستان‌شناسی تلفیق و در محل یادمان شهدا طراحی شد. • توجه بیشتری به شفاف کردن فضاها و کمتر شدن ارتفاع شد. • ورودی موجود به حیات باغچه مجموعه شیخ صفی‌الدین به صورت برجسته‌تری مطرح شد. • رواق‌های حسینییه شفاف‌تر و از همان جا ورودی نمادینی به سمت گنبد الله‌الله تعریف شد. • مسجد سلیمان‌شاه دارای یک مناره شد و آمفی‌تئاتر با جابه‌جایی کمی در محل خود ثابت ماند. 	سوم
<p>مأخذ : آرشیو رضازاده. 3D presentation of the fourth concept. Source: Archive of Rezazadeh.</p> 	<p>در این طرح، ساماندهی فضاها و کاربری آنها به شکل زیر تغییر یافت :</p> <ul style="list-style-type: none"> • رای تلفیق و صمیمیت بیشتر با فضای شهری در نمای موجود به سمت خیابان شیخ صفی، بدنه‌ها حذف و رواق‌هایی به جای آن تعبیه و فضا شفاف‌تر شد. • ورودی حیاط باغچه سبک‌تر و چشم‌گیرتر شد. • نوع پوشش گنبدی شربت‌خانه و فضای باستانی مدرن‌تر و ارتفاع آن کمتر شد. • بازی با فرم‌ها و شکستگی‌ها در نما افزایش یافت. • رای موزه که با فضای باستان‌شناسی ترکیب شده بود، ورودی مجزایی تعریف شد. • آمفی‌تئاتر از طراحی حذف شد. • فضای حسینییه با دو مناره مسجد سلیمان‌شاه همچنان پابرجا ماند. 	چهارم
<p>مأخذ : آرشیو رضازاده. 3D presentation of the fifth concept . Source: Archive of Rezazadeh.</p> 	<p>در این طرح، ساماندهی فضاها و کاربری آنها به شکل زیر تغییر یافت :</p> <ul style="list-style-type: none"> • فضاها حداکثر شفافیت (transparency) را دارند. • طراحی که برای فضای باستان‌شناسی و موزه در نظر گرفته شده به صورت نیمه‌طبقه‌ای به زیرزمین راه پیدا می‌کند و سطح بالای آن کف‌سازی و تبدیل به فضایی باز برای عابرین پیاده شده و از طریق رواق‌های کنار خیابان فضای باستانی در زیرزمین قابل مشاهده است. • مدیریت فضاهای باستان‌شناسی و اداری در کنار ورودی حیاط باغچه قرار گرفته است. • ارتباط بقعه از طریق حیاط حسینییه به حداقل خود رسیده و به پنجره‌های مابین حسینییه و مجموعه شیخ صفی‌الدین خلاصه شده است. • محل حسینییه و مسجد ثابت مانده اما حیاطی مرکزی برای مسجد طراحی شده است. 	پنجم
<p>مأخذ : آرشیو رضازاده. 3D presentation of the sixth concept. Source: Archive of Rezazadeh.</p> 	<p>در این طرح فضاها و کاربری به شکل زیر تغییر یافت :</p> <ul style="list-style-type: none"> • شفافیت فضایی همچون طرح قبلی در ورودی ایوان‌مانند از سمت میدان و تمامی جداره‌ها قابل مشاهده است. • در این طرح به دلیل آشکار شدن فضای باستانی شربت‌خانه از زیر خاک، گنبدی در تکمیل گنبد قبلی بر روی آن طراحی شد. • سردرهای مقابل ورودی حیاط باغچه و گنبد الله‌الله در دو ضلع شمالی و جنوبی حسینییه طراحی شد . • برای برجسته کردن ورودی سایت باستان‌شناسی پله‌هایی با سبک خاص طراحی شد (نوآوری در طراحی). • فضای حسینییه و مسجد ثابت مانده است. 	ششم

تصویر ۱۹. سه پیش طرح در مورد مسیر خیابان شیخ صفی و ساماندهی کاربری های مجموعه. مأخذ: رضازاده و همکاران، ۱۳۷۸.

Fig 19. Three suggested concepts for "Sheikh Safi" street and the spaces of the complex. Source: Rezazadeh, et al. 1999.

تصویر ۲۱. پرسپکتیوی از طراحی سردر عالی قاپو. مأخذ: آرشیو رضازاده.

Fig 21. A Perspective of «Ali Qapou» entrance design. Source: Archive of Rezazadeh.

تصویر ۲۰. پیش طرحهای پیشنهادی برای حل مشکل ترافیک محدوده که پیش طرح اول پذیرفته شد. مأخذ: رضازاده و همکاران، ۱۳۷۸.

Fig 20. Suggested concepts for traffic designing of the area. The first concept was approved. Source: Rezazadeh, et al, 1999.

حمام آقائقی ظاهر و از کنار میدان عبور می کند و میدان به صورت قدیمی احیا می شود. هردو پیش طرح ویژگی های مشترکی دارند و تفاوت های این دو از نظر محل، نوع کاربری ها و شکل میدان و سردر اصلی عالی قاپو است. در پیش طرح سوم مسیر خیابان شیخ صفی تغییر نکرده، موقعیت فعلی خود را حفظ و به میدان عالی قاپو منتهی می شود. ولی عبور از داخل میدان به صورت پیاده است و مسیرهای سواره با دور برگردانی به خیابان های دیگر هدایت می شود. میدان عریض تر شده و کاربری های متفاوت، پیدا می کند (تصویر ۱۹).

در مرحله بعدی از سوی مشاوران چهار پیش طرح برای حل مسئله ترافیک محدوده، پیشنهاد و امکانات و مشکلات هریک بررسی شد، در نهایت در تاریخ ۷۸/۵/۱۶ پس از گذراندن تصویب آن در میراث فرهنگی کشور، در کمیسیون ماده پنج استان تصویب شده و به مرحله اجرا درمی آید (تصویر ۲۰).

بخش سوم : طرح نهایی و مصوب جوار مقبره شیخ صفی الدین

پس از مراحل گوناگون طراحی در نهایت موارد و موضوع های زیر در طراحی معماری مورد تأیید و تصویب قرار گرفت.

• " طرح احیای میدان و سردر تاریخی عالی قاپو : این طرح در واقع بر پایه پیش طرح اول بنیان نهاده شد. ایجاد یک حیاط مربع شکل بر پایه مدارک تاریخی و احیای سردر عالی قاپو شالوده اصلی این طرح را تشکیل می دهد، وجود دو حیاط کوچک در جبهه های شرقی و غربی، ورودی های دو مجموعه فرهنگی فاز یک (سایت باستان شناسی و مجموعه فرهنگی غرب بقعه) و مجموعه فرهنگی فاز دو (موزه دوران صفویه^{۱۸}) را شکل می دهد. دسترسی ها به داخل میدان از طریق کوچه امامزاده صالح (راسته گازران)، کوچه شهیدگاه و سردر عالی قاپو خواهد بود. بخش های مختلف مجموعه عبارت است از :

- سردر تاریخی عالی قاپو : طرح باززنده سازی این سردر بر پایه مدارک تاریخی و رولوه دیباج تهیه شده، از آنجا که مستندات در ارتباط با بخش های کناری سردر، موجود نیست، دو بخش الحاقی در

مجموعه سفره‌خانه‌ای سنتی، طراحی شده است، این سفره‌خانه دارای چهار هشتی (تخت‌گاه) و یک هشتی تقسیم‌کننده فضا است و دسترسی به این سفره‌خانه از طریق حیاط اصلی و حیاط کوچک مقابل مجموعه فرهنگی تأمین می‌شود.

- نمایشگاه و فروشگاه صنایع دستی : این نمایشگاه جهت ارایه و فروش صنایع دستی استان به گردشگران طراحی شده و در مقابل سفره‌خانه سنتی قرار دارد که دارای بخش‌های اداری و گالری جهت نمایش و عرضه آثار است.

- مرکز اطلاع‌رسانی فرهنگی و توریستی : این مرکز با استفاده از شبکه‌ها و سیستم‌های رایانه‌ای، پوستر، بروشور، کتاب و مشاوره‌های گردشگری سعی در ساماندهی صنعت گردشگری و برنامه‌ریزی برای بازدید از مناطق مختلف این استان را دارد.

- نگارخانه : در ضلع جنوب شرقی میدان و کنار سردر حیاط بزرگ (ورودی حیاط باغچه)، نگارخانه‌ای طراحی شده که آثار هنرمندان معاصر نظیر خوشنویسی، نگارگری، عکاسی، مجسمه‌سازی و... در معرض دید بازدیدکنندگان قرار خواهد گرفت.

- سردر حیاط بزرگ و بخش اداری : جبهه ورودی مجموعه به جز سردر، دارای اصالت تاریخی نبوده و با میدان از لحاظ راستا هماهنگی نداشته است. لذا در طراحی، طرفین درب تخریب و در محل خود هماهنگ با سایر بخش‌های میدان بازسازی می‌شود. قسمت‌های اداری مجموعه نیز در این بخش قرار گرفته است (تصویر ۲۴).

- تجاری‌ها و بانک : به دلیل تخریب تجاری‌ها و بانک‌ها در اطراف میدان، بخش‌هایی از مجموعه به عملکرد تجاری اختصاص یافته، لذا از میدان تا مسیری که به راسته گازران منتهی می‌شود در دو سوی مفصل، تجاری‌هایی طراحی شده، ضمناً جبهه‌ای از میدان به سمت خیابان نیز عملکرد تجاری و بانک را دارد.

- پارکینگ : در طبقه زیرزمین پارکینگ پیش‌بینی شده که دسترسی آن از خیابان طالقانی است (تصاویر ۲۶-۲۵).

• **طراحی و ساماندهی سایت باستان‌شناسی و مجموعه فرهنگی فاز ۱ :** این قسمت از دو بخش مرکز اسناد و مدارک (در بخش شمالی) و نمایشگاه و موزه (در بخش جنوبی) تشکیل

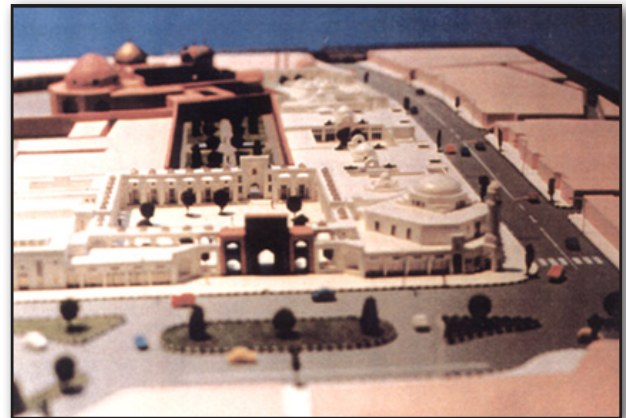
تصویر ۲۴. پرسپکتیو کلی از طراحی مجموعه فرهنگی شیخ صفی الدین اردبیلی و میدان عالی قاپو مأخذ : آرشیو رضازاده.
Fig 24. A perspective view of the final concept of "Sheikh Safi" cultural complex. Source : Archive of Rezazadeh.

دو سوی آن طراحی شده که با درز انقطاع از سردر جدا می‌شوند. در طراحی این دو بخش الحاقی از بررسی و تحلیل نمونه‌های مشابه از لحاظ سبکی، کالبدی و ابعادی استفاده شده است (تصویر ۲۱).

- مسجد عالی قاپو : این مسجد، مسجد اصلی محله عالی قاپو است که به جای مسجد پیشین که فرسوده شده، ساخته خواهد شد. در اثر تغییر مسیر، خیابان شیخ صفی از بافت سال‌های اخیر خود جدا شده و در ضلع شمال غربی، در مکان فعلی قرار خواهد گرفت. منار این مسجد در محل تلاقی دو خیابان شیخ صفی و طالقانی، در کنج شمال غربی طرح قرار گرفته تا به عنوان یک شاخص شهری برای مجموعه مطرح شود، این مسجد دارای دو شیبستان مردانه، زنانه و محل اهدای نذورات است (تصویر ۲۲).

- حیاط اصلی : این حیاط مربع شکل، با رواقی به عرض سه متر طراحی شده، به جز محل تلاقی با سردر تاریخی عالی قاپو که قطع شدن رواق در این نقطه باعث نمایش بیشتر این سردر از داخل حیاط می‌شود، در محوطه سطح کمی به باغچه اختصاص پیدا می‌کند تا امکان استفاده بیشتر سطوح برای مراسم عزاداری فراهم آید (تصویر ۲۳).

- سفره‌خانه سنتی : در کنار مسجد عالی قاپو و در ضلع غربی،

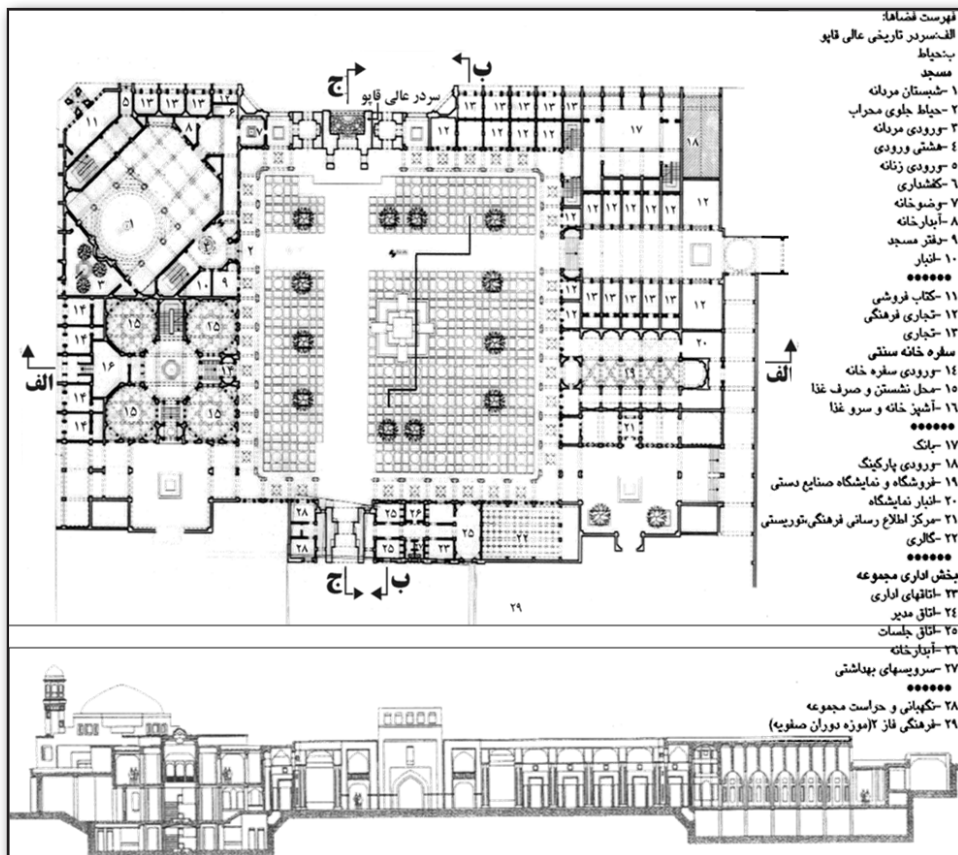
تصویر ۲۲. تصویری از ماکت طرح نهایی که در آن مسجد عالی قاپو و میدان یا حیاط اصلی مشاهده می‌شود. مأخذ : آرشیو رضازاده.

Fig 22. Model of the final design. Source: Archive of Rezazadeh.

تصویر ۲۳. دید از طراحی داخل میدان عالی قاپو، مأخذ : آرشیو رضازاده.

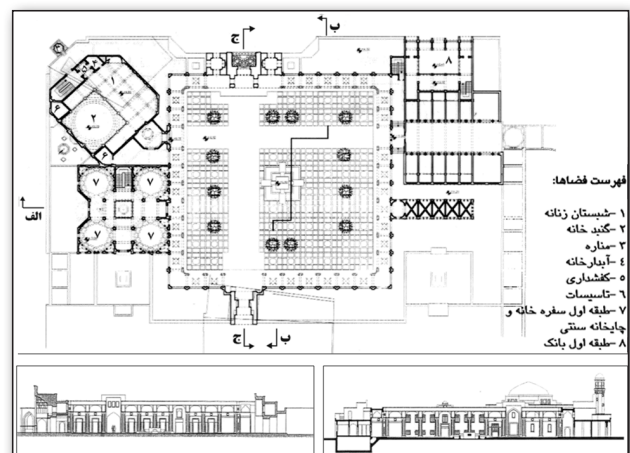
Fig 23. Internal view of «Ali Qapo»square. Source : Archive of Rezazadeh.

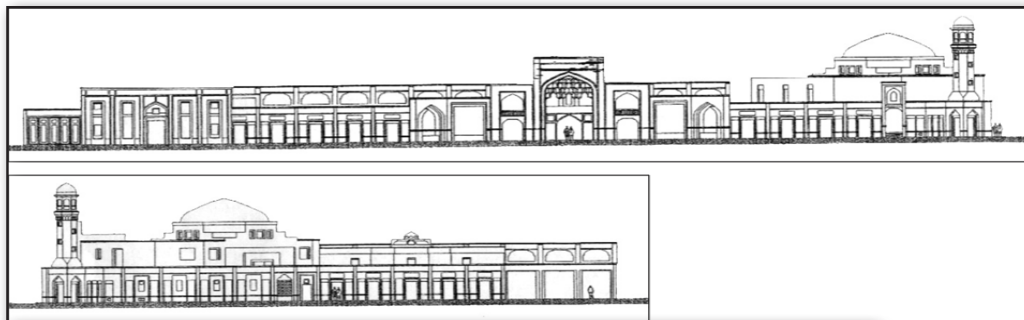
تصویر ۲۵. پلان طراحی جدید طبقه همکف میدان و سردر عالی قاپو، نما و برش الف-الف. مأخذ: رضازاده و همکاران، ۱۳۷۸. Fig 25. Plan view of the ground level of the final concept and Section A-A. Source: Rezazadeh et al, 1999.

ب. نمایشگاه و موزه: دسترسی این قسمت از طریق حیاط ارتباط‌دهنده این بخش و مرکز اسناد و مدارک صورت می‌پذیرد. طبقه همکف این مجموعه ویژه نمایشگاه است که به صورت ادواری آثار مختلف جدید، قدیم و هنرهای سنتی اردبیل در آن به نمایش گذاشته خواهد شد. پس از عبور از این گالری که ارتباط بصری با حیاط درونی موزه دارد، از طریق پلکانی به سایت باستان‌شناسی که به صورت یک حیاط نیم‌طبقه طراحی شده، وارد می‌شویم. ارتفاع این سطح بین زیرزمین و همکف است. در این محدوده بخش شربت‌خانه مرمت خواهد شد و به صورت یک چای‌خانه سنتی در خدمت موزه قرار خواهد گرفت. برای عبور از بخش شربت‌خانه به خانقاه از یک هشتی عبور می‌کنیم، بر روی سایت باستانی خانقاه یک مکعب طراحی شده که با نورگیری فراوان از سقف، سطح وسیع و روشنی برای بازدیدکنندگان از خانقاه را فراهم می‌آورد. دیوار ضلع غربی چله‌خانه جدید که به موازات یکی از اضلاع خانقاه است، به دلیل فاقد ارزش بودن تخریب و بر روی ازاره سنگی به‌دست آمده از دوره ایلخانی دیواری جدید بنا می‌شود. در مقابل در ورودی چله‌خانه نیز یک نیم‌هشتی طراحی می‌شود. در برابر گنبد «الله‌الله» حیاطی در نظر گرفته شده که با یک رواق از خیابان شیخ صفی و کوچه جدا می‌شود. طراحی طاق‌نمایی به صورت نیمه‌باز که دارای شفافیت فضایی است و وجود یک حوض آب در همان راستا به نمایانندن بیشتر این بنا کمک خواهد کرد. از سوی دیگر نیز، رواق‌ها از مقابل مسجد سلیمان‌شاه عبور کرده و از جلوه این مسجد در مقابل گنبد «الله‌الله» می‌کاهند.^{۱۹}

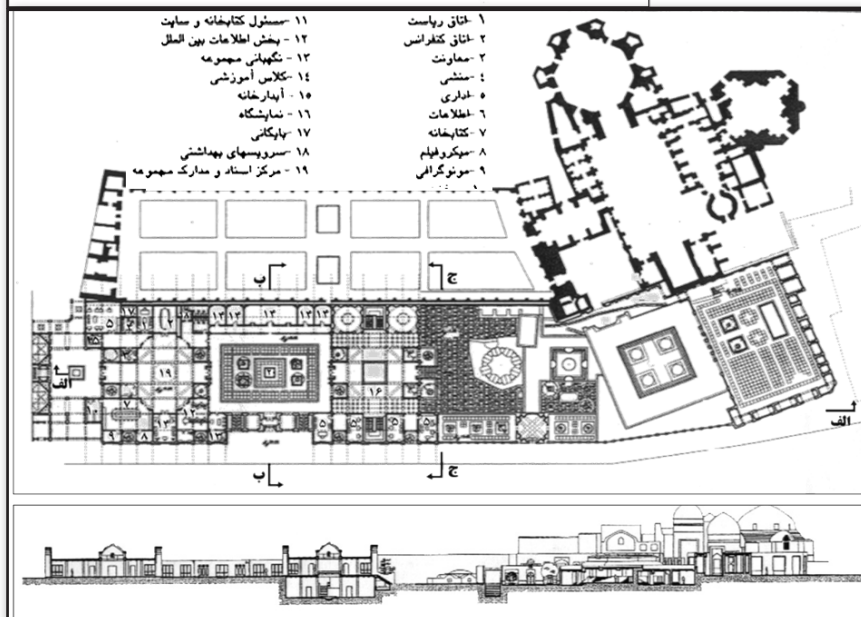
می‌شود. این دو بخش توسط یک حیاط اصلی از یکدیگر جدا می‌شود و در ضلع شرقی حیاط کلاس‌های آموزشی تعبیه شده است (تصویر ۲۷). الف. مرکز اسناد و مدارک مجموعه شیخ صفی: این بخش محلی برای نگهداری کلیه اسناد و مدارک تاریخی در ارتباط با شهر اردبیل و اینیه تاریخی آن، به‌خصوص مجموعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی است که شامل بخش‌های کتابخانه، سایت کامپیوتر، مجموعه اداری و سرسرا یا سالن اجتماعات است.

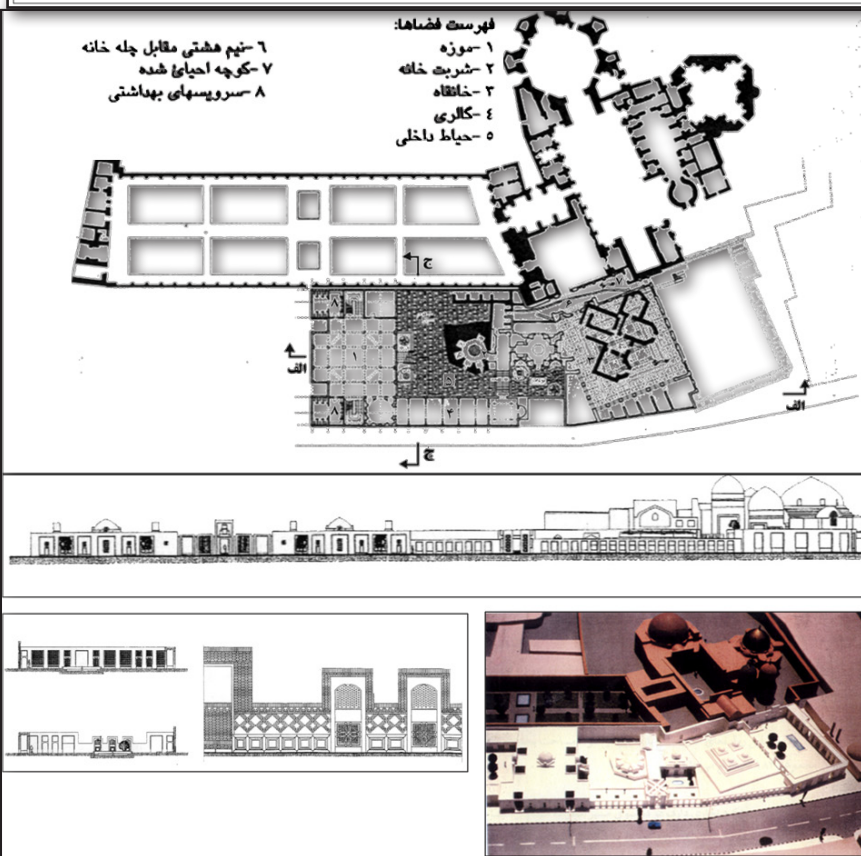
تصویر ۲۶. پلان طراحی جدید طبقه اول میدان و سردر عالی قاپو، نما و برش ب-ب، نما و برش ج-ج. مأخذ: رضازاده و همکاران، ۱۳۷۸. Fig 26. Plan view of the first level of the final concept, section B-B and Section C-C. Source: Rezazadeh et al, 1999.

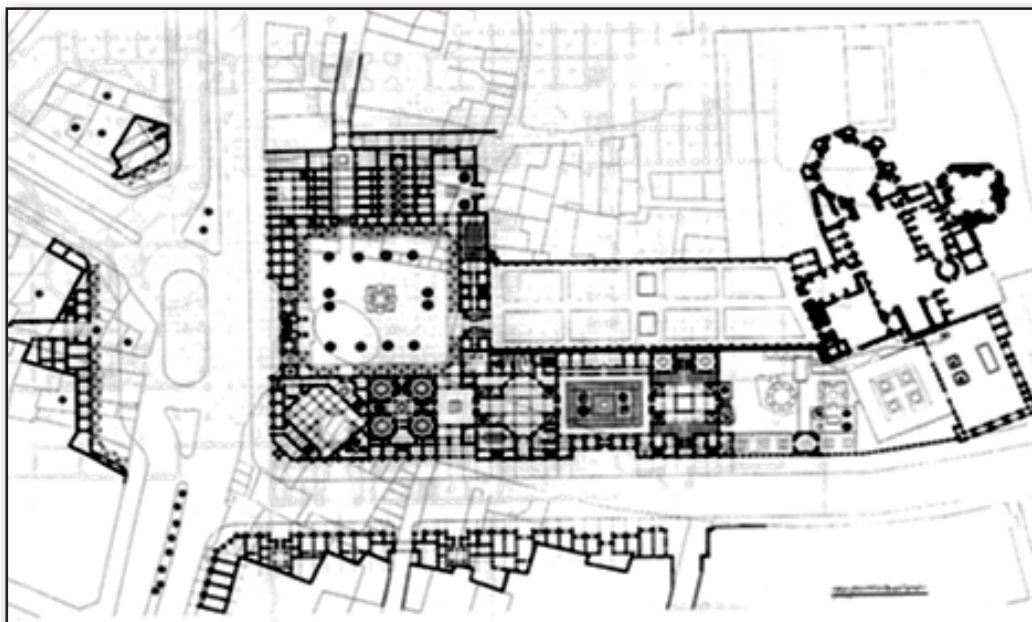
تصویر ۲۷. دید از بیرون به سردر و میدان جدید عالی قاپو (بالا: نمای شمالی) - (پایین: نمای غربی). مأخذ: رضازاده و همکاران، ۱۳۷۸
 Fig 27. North and west elevations of the complex . Source :Rezazadeh et al, 1999.

تصویر ۲۸. پلان طبقه همکف سایت باستان‌شناسی و مجموعه فرهنگی، برش الف-الف. مأخذ: رضازاده و همکاران، ۱۳۷۸.
 Fig 28. Plan view of ground level of the excavation area and the cultural complex . Source: Rezazadeh et al, 1999.

تصویر ۲۹. پلان زیرزمین سایت باستان‌شناسی و مجموعه فرهنگی، نمای غربی (تصویر بالا)، نمای غربی (تصویر وسط) نما برش ب-ب، ج-ج و جزئیات نما (تصویر پایین سمت چپ). مأخذ: رضازاده و همکاران، ۱۳۷۸، ماکت سایت باستان‌شناسی (تصویر پایین سمت راست). مأخذ: آرشیو رضازاده.
 Fig 29. Underground of excavation area, plan view, west elevation, section B-B, section C-C . Source :Rezazadeh et al, 1999. Model of archaeology area. Source : Archive of Rezazadeh.

تصویر ۳۰. مقایسه مجموعه فضاهای طراحی شده جدید و وضع موجود. مأخذ: رضازاده و همکاران، ۱۳۷۸.
Fig 30. Analogy of the designed spaces and the existing situation. Source: Rezazadeh et al, 1999.

میدانی شهری طراحی شده و باعث روانی ترافیک در این بخش از محل تلاقی چهار خیابان اصلی شهر، می‌شود و از سوی دیگر یک پاسخ کالبدی فضایی برای هویت بخشیدن به سردر تاریخی عالی‌قاپو است (تصاویر ۲۹ و ۳۰). طراحی ضلع غربی خیابان شیخ صفی که روبروی مسجد عالی‌قاپو و مجموعه فرهنگی شیخ صفی‌الدین است با توجه به ضلع شرقی خیابان و هماهنگ با آن انجام شده (رضازاده و همکاران، ۱۳۷۸: ۴۰-۳۵).

بر روی بخش‌های باستان‌شناسی در زیرزمین، صفه‌ای طراحی شده که دسترسی آن از طریق خیابان شیخ صفی تأمین می‌شود و عابران می‌توانند از طریق رواق‌های لبه خیابان مجموعه باستان‌شناسی موجود در زیرزمین را مشاهده کنند. در نماهای مجموعه اصول سادگی و در عین حال استفاده از تناسب و عناصر ویژه سنتی اردبیل رعایت شده است (تصویر ۲۸).

• طرح ساماندهی محوطه شمالی میدان عالی‌قاپو و ضلع غربی خیابان شیخ صفی : در بخش شمالی میدان عالی‌قاپو،

نتیجه‌گیری

این نوشتار به بررسی این مسئله پرداخت که با وجود حمایت و استقبال ارگان‌هایی همچون شهرداری و استانداری از طرح‌های تجاری و توان کم سازمان میراث فرهنگی در تغییر این ذهنیت به طرح‌های فرهنگی، می‌توان با روش‌هایی کارفرمایان را در پیشبرد اصولی این نوع از طراحی‌ها، آگاه و تشویق کرد، لذا راهبردهای ایجاد مشارکت صحیح بین کارفرما به وسیله طراحان در جوار مجموعه شیخ صفی‌الدین یا در نهایت جلب مشارکت، با روش‌های ذیل بدست آمد :

- احترام به خواسته کارفرمایان طرح با توجیه خود اتکایی اقتصادی فضاهای جدید و پیشنهاد کاربری‌هایی همچون فروش صنایع دستی، نمایشگاه‌های فرهنگی، هنری و مجموعه‌های جدید تجاری در تلفیق با فضاهای قدیمی از طریق صنعت گردشگری که به طور معمول شامل درآمدزایی، ارتقای وضعیت اقتصادی و ملاحظات تجاری است.
- نقد، بحث و بررسی جزء به جزء سیاست‌های طرح‌های پیشین از طریق تشکیل جلسات متعدد و توضیح روشن مسایل نزد کارفرما و پذیرفتن این اصل که طرح در طول پیشرفت کار ممکن است تغییر پیدا کند.
- ترغیب کارفرما به اجتناب از اجرای طرح‌ها و مداخلات مرمتی شتاب‌زده از طریق تشریح بستر تاریخی مجموعه و آرایه مدارک مستند و علمی و اطلاعات مکان‌هایی که بایستی مورد کاوش‌های دقیق باستان‌شناسی قرار گیرند.
- استفاده و انتقال تجربیات جدید به کارفرما از طریق برنامه‌های درسی دانشگاه همچون درگیر کردن رساله‌های گوناگون دانشجویی با مسئله طراحی.
- توجیه کارفرما در مورد ثابت ماندن ایده اصلی طراحی- اهداف فرهنگی، معنوی- در کل مسیر و آرایه طرح‌ها و راه حل‌های گوناگون و جدید با توجه به احتیاجات کارفرما، به گونه‌ای که طراحی جزئیات نقشه‌ها را به تناسب شأن بنا بر عهده گروه طراح بگذارد.^{۳۱}
- در روند طراحی، مراجعه به اشخاص ذی‌نفع، متخصصین و استفاده از حضور و تجربیات مهم این‌گونه افراد منجر به توانمندسازی فکری - تجربی و رضایت خاطر کارفرما می‌شود.

● با توجه به اجرای طراحی معماری مطرح در مقاله که در تاریخ ۷۸/۵/۱۶ در کمیسیون ماده پنج استان به تصویب رسیده و در حریم درجه یک بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی قرار دارد، مجموعه مزار شیخ صفی‌الدین اردبیلی در ۹ مرداد ۱۳۸۹ (۳۱ جولای ۲۰۱۰- اجلاس سی و چهارم یونسکو در برازیلیا، برزیل) تحت شماره ۱۳۴۵ فهرست میراث جهانی یونسکو ثبت شد (رضازاده اردبیلی، ۱۳۹۰: ۲۵).

در حقیقت بقعه شیخ صفی‌الدین به عنوان نمونه‌ای منحصر به فرد مطرح شد که با تلاش بی‌وقفه طراحان و مجریان طرح از طریق هفت مرحله طراحی گام به گام در اطراف این اثر، بر این مشکلات فائق آمدند و سعی شد طرحی شایسته این مجموعه و هم سو با نیازهای تجاری، مذهبی و فرهنگی مردم و بقعه ارایه شود. امید است با فراهم کردن محیطی خوشایند و معنوی، باعث جذب بیشتر مردم و گردشگران شود.

پی‌نوشت‌ها

۱. برای مطالعات بیشتر و دقیق‌تر در زمینه تاریخچه و تحولات تاریخی شهر، به پیغامی، ۱۳۸۸: ۲۰-۱۶ مراجعه شود.
۲. برای توضیحات بیشتر به بخش پیشینه طراحی همین مقاله یا پی‌نوشت ۱۴ مراجعه شود.
۳. مبنای محدوددهای که برای بافت تاریخی در نظر گرفته شده بود، تشخیص تصور محوری بود که استخوان‌بندی و لولای هسته تاریخی شهر را شامل می‌شد. بقعه شیخ صفی‌الدین و میدان عالی قاپو از طریق راسته بازار اصلی و مراکز محلات خود را به تپه جمعه مسجد - جایگاه اولیه بازار و مرکز شهر در اوایل اسلام - متصل می‌کند (رضازاده اردبیلی و پیغامی، ۱۳۸۸: ۸۰).
۴. طراحی این مرکز تاریخی به دلیل آشنایی با بقعه و مطالعات پیشین به گروه دکتر رضازاده و همکاران محول شد.
۵. به عنوان نمونه در زمینه بازسازی مجموعه شیخ صفی‌الدین می‌توان به چند نظریه و قانون استناد کرد؛ طبق بند دو نظریه ویوله لودو (۱۸۷۹-۱۸۱۴ میلادی) "هرگاه بناها در اثر تخریب ناشی از عوامل یا خواسته‌های انسانی بخشی از پیکره خود را از دست بدهند و حتی زمانی که در وحدت کالبدی خود نیز تکمیل نشده باشند و در اصل ساختمان بنا ناتمام باشد، مرمت‌کننده باید بنا را تکمیل و آن را به صورت اولیه درآورد" (فلامکی، ۱۳۸۳: ۱۵). و طبق ماده هشت قانون آتن "اگر در یک محیط تاریخی قرار باشد بنایی را به وجود آوریم باید این نکات را در نظر بگیریم: ۱- به استیل ساختمان‌های اطراف احترام بگذاریم، ۲- حجم بناهای مجاور را در نظر بگیریم، ۳- رنگ و نمای بناها را نیز مورد توجه قرار دهیم" (ماده‌های چهار و نه قانون آتن)، در طراحی معماری اطراف این مجموعه سعی شد به محوطه اطراف مجموعه احترام گذاشته و جهت تحقیق و مستندسازی بیشتر، کاوش در محوطه باستانی انجام گرفته و اطلاعات تاریخی تأیید شود، عملیات جایگزینی قسمت‌هایی از بنا که از بین رفته بود - احیای میدان عالی قاپو (مرحله اول و تکمیل‌کننده هفت مرحله ورود به مقبره شیخ صفی‌الدین) و سردر آن - در هماهنگی با کل بنا به طریقی انجام شود که از قسمت اصلی قابل تشخیص بوده و مجموعه مزار شیخ صفی‌الدین به وحدت و تمامیت خود برسد. از این رو سعی شد سبک جدید طراحی متناسب و هماهنگ با سبک‌شناسی حاکم بر بنا یعنی سبک آذری و اصفهانی و تکنیک هنری و هندسه حاکم بر بقعه باشد، لذا از احداث حجم‌های قوی و غریبه با سبک بنا خودداری شد.
۶. این مساجد عبارتند از مسجد ملا مؤمن، سلیمان‌شاه، عالی‌قاپو، حاجی فخر، گازران، مسجد آرد میدان و مسجد مدرسه میرزا علی‌اکبر.
۷. مقبره شیخ صفی‌الدین اردبیلی در تاریخ دی ماه ۱۳۱۰ به شماره ۶۴ به عنوان اثر ملی ثبت و در تاریخ ۳۱ جولای ۲۰۱۰ (۳۱ مرداد ۱۳۸۹) در اجلاس سی و چهارم برازیلیا، به شماره ۱۳۴۵ به ثبت جهانی رسید.
۸. چله خانه مکانی بود که شیخ صفی‌الدین سالی یک‌بار به مدت ۴۰ روز در آن عزلت اختیار می‌کرد.
۹. صریح الملک نام کتابی است که توسط عبدی بیگ شیرازی (عبدی بیگ صفوی) در سال ۹۷۵ ه. ق از بقعه و فضاهای اطراف آن تهیه شده و به شرح ساختمان‌های موجود بقعه در آن زمان پرداخته است.
۱۰. کاوش‌ها توسط دکتر محمود موسوی انجام و در کنگره بم ۱۳۷۸ ارایه شد.
۱۱. اردبیل اولین شهر لوله‌کشی با تنبوشه سفالین بوده که از محل اهل ایمان از دهکده قره‌بایر آب گورا به نقاط مهم شهر از طریق کف رودخانه بالقو آورده شده و در محلات اصلی کنار مساجد و حیاط مقبره شیخ صفی‌الدین ظاهر شده است (صفری، ۱۳۵۰: ۵).
۱۲. Morton در سال ۱۹۷۵ شرح ساختمان‌های موجود بقعه در کتاب صریح الملک را به صورت کروکی دقیقی ترسیم کرد.
۱۳. طرح اطراف حرم مطهر امام‌رضا (ع) در سال ۱۳۵۴ که توسط عبدالعظیم ولیان (تولیت آستان قدس رضوی و استانداری خراسان) اجرا شد، و به دنبال آن کل بناهای اطراف حرم مطهر تخریب، تسطیح و چمن‌کاری شد، نمونه بارز این مدعاست.
۱۴. از نمونه این طرح‌ها، طرح محور محله جماله اصفهان بود که به صورت طراحی بر و کف مطرح شد.
۱۵. اولین مطالعات شهر اردبیل و مقبره شیخ صفی‌الدین توسط دکتر مجتبی رضازاده اردبیلی در سال ۱۳۵۹ به عنوان پایان‌نامه دکتری معماری در پلی‌تکنیک تورینو، ایتالیا انجام گرفت.
۱۶. حضور استانداران وقت در جلسه تبادل نظر و کمیته فنی در استانداری باعث پیشنهادات و اعمال نظرهایی از طرف مسئولین مانند طراحی آمفی‌تئاتر شد.
۱۷. شخصیت‌های مهم کشوری همچون دکتر حبیبی، معاون اول رئیس جمهوری وقت در طول طراحی، چندین بار از طرح‌ها بازدید کرده و همواره تأکید بر شفافیت، سادگی و ارتباط نزدیک بین طرح و معماری اصیل بنا داشته است.
۱۸. مجموعه فرهنگی فاز ۲ (موزه دوران صفویه) که در شرق حیاط باغچه بقعه شیخ صفی‌الدین قرار دارد به دلیل برنامه طراحی جداگانه، در این تحقیق مورد بررسی قرار نخواهد گرفت.
۱۹. طراحی نمای مسجد سلیمان‌شاه با تغییر مکان مناره‌های قبلی آن در تمامی شش مرحله طراحی، به صورت جدی مطرح بود، اما بازسازی مسجد قبل از آغاز عملیات اجرایی بقعه، توسط معماران محلی و ناهماهنگی با طرح نهایی به دلیل اجرای تزئینات فراوان در نما و مناره‌های آن که گنبد الله را تحت الشعاع قرار می‌داد به اجبار منجر به حذف آن از مراحل طراحی شد.
۲۰. هم‌اکنون طرح نهایی با تغییراتی در کاربری‌ها، پلان و نوع پوشش سایت باستان‌شناسی در حال اجرا است.
۲۱. برای مطالعه ایده و اهداف طراحی به پی‌نوشت ۵ مراجعه شود.

فهرست منابع

- ابن‌حوقل. ۱۳۴۵. صوره‌الارض. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- امیری، پیمان. ۱۳۸۴. در جستجوی هویت شهری اردبیل. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.

- افشار خاص، امیر و دیگران. ۱۳۶۹. طراحی فضاهای شهری و معماری بافت قدیم اردبیل، ج ۵. تهران: دانشگاه تهران.
- به‌آذین، داریوش. ۱۳۸۲. اردبیل (از ایران چه می‌دانم؟/۲۹). تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- پیغامی، لیلا. ۱۳۸۸. ثبت جهانی بقعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی و طراحی سردر آن جهت وحدت بخشیدن به موضوع. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تهران: دانشکده هنرهای زیبا.
- رضازاده اردبیلی؛ مجتبی و پیغامی، لیلا. ۱۳۸۸. رهیافتی حاصل از شناخت شهر سنتی به منظور ارایه الگوی مداخله در بافت (نمونه موردی: اردبیل)، ۳۸، مجله هنرهای زیبا (۳۸): (۸۴-۷۳).
- رضازاده اردبیلی، مجتبی و همکاران. ۱۳۷۸. طرح احیا میدان و سردر تاریخی عالی قاپو و طرح ساماندهی محوطه باستان‌شناسی و مجموعه فرهنگی شیخ صفی‌الدین اردبیلی (گزارش نهایی طرح فاز یک). تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- رضازاده اردبیلی، مجتبی. ۱۳۹۰. مرمت آثار معماری (شناخت، آسیب‌شناسی، فن‌شناسی). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- صفری، بابا. ۱۳۵۰. اردبیل در گذرگاه تاریخ، ج ۱. تهران: انتشارات بهمن.
- رضازاده اردبیلی، مجتبی. ۱۳۷۴. مقبره شیخ صفی‌الدین اردبیلی. مجموعه مقالات دومین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران. سازمان میراث فرهنگی کشور.
- صفری، بابا. ۱۳۵۰. اردبیل در گذرگاه تاریخ، ج ۱، تهران: انتشارات بهمن.
- غضبان پور، جاسم. ۱۳۷۹. از آسمان ایران. تهران: انتشارات تیس.
- فلامکی، محمد منصور. ۱۳۸۳. باززنده‌سازی بناها و شهرهای تاریخی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- موسوی، سید محمود. ۱۳۷۸. کاوش در بخش غربی مجموعه شیخ صفی‌الدین اردبیلی - اردبیل، ج ۲. مجموعه مقالات دومین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران. سازمان میراث فرهنگی کشور.

Reference List

- Afshar, A.K., et al. (1990). *Tarahi- e fazahaye shahri va memari baft ghadim Ardabil* [Designing urban spaces and architecture of historical district of Ardabil]. Tehran: University of Tehran.
- Amiri, P. (2005). *Dar Jostojooye Hoviat Shahri Ardabil* [Seeking Identifications of Ardabil]. Tehran: Ministry of Housing and Urban Design.
- Behazin, D. (2003). *Ardabil (Az Iran che midanam)* [Ardabil (What do I know about Iran?)]. Tehran: Cultural Researches Office.
- Falamaki, M.M. (2004). *Baz zendesazi- e Banaha va Shahrhaye Tarikhi* [Rehabilitation of historical buildings and cities]. Tehran: University of Tehran.
- Ibn Huqal. (1966). *Surat al-arz* [The face of the earth]. Tehran: Iran cultural association.
- Peyghami, L. (2009). *Sabt jahani bogh- e Sheikh Safi al-din* [Inscription of Sheikh Safi al-din Shrine on UNESCO world heritage list]. Tehran: University of Tehran.
- Moosavi, S. M. (1999). *Kavosh dar Bakhsh Gharbi Majmoe Sheikh Safi al-din Ardabili* [Thorough Research in Western Part of Sheikh Safi al-din Ardabili Complex]. Conference Proceeding of the second Congress of Historical Architecture and Urban designing of Iran, held in Kerman. Conducted by National Heritage Organization. Tehran: National Heritage Organization.
- Morton, A.H. (1974). The Ardabil Shrine In The Reign Of Shah Tahmasp I. *Journal of the British Institute of Persian Studies*. Available from : http://richardewright.com/8803_carpetardebil_t.html.
- Qazbanpour, J. (2000). *Az Asemane Iran* [From the sky of Iran]. Tehran: Tis.
- Rezazadeh, M. (1980). *Ardebil, Iran, Santuario di sheikhsafi* [Ardebil, Iran, Sanctuary of sheikhsafi], tesi di laurea, facolta di architettura, politecnico di torino Italia, rel: prof. arch. andrea Bruno.
- Rezazadeh, M.A. (1995). Maghbareh Sheikh Safi al-din Ardabili [Mausoleum of Sheikh Safi al-din Ardabili], Conference Proceeding of the second Congress of Historical Architecture and Urban designing of Iran, held in Kerman. Conducted by National Heritage Organization. Tehran: National Heritage Organization.
- Rezazadeh, M.A. (1999). *Tarh- e Ehya- ye Meydan va Sardar -e Tarikhi- e Ali Qapo va Tarh- e Samandehi- e Mohavatte Bastanshenasi va Majmoe Farhangi- e Sheikh Safi al-din Ardabili* [Rehabilitation of "Ali Qapo" square and historical entrance and reorganization of excavations area and cultural complex of Sheikh Safi al-din Ardabili]. Tehran: National Heritage Organization.
- Rezazadeh, M. & Peyghami, L. (2009). *Rahyafti Hasel az Shenakht Shahr Sonnati be Manzor Erae - ye Olgo- ye Modakhele dar Baft* [The Approach to recognition of historical city in order to present an archetype for interventions in historical district]. Tehran: University of Tehran.
- Safari, B. (1971). *Ardabil Dar Gozargahe Tarikh* [Ardabil During History]. Tehran: Bahman.

Design Management Methods In The Vicinity Of Religious Architecture

Case study: The mausoleum of Sheikh Safi

Mojtaba Rezazadeh Ardebili*

Leila Peighami**

Abstract

Following the plans that were approved for the historic district of the cities in recent years, designing around and in the vicinity of architectural artworks, were considered by the designers of Cultural Heritage Organization and some plans were submitted in this regard especially for the religious complexes in these areas. But due to exposure to specific design situations, the unanimity of various beneficiary authorities and organizations was difficult. The seven step design process around the mausoleum of Sheikh Safi is a sensible and unique example of this claim which is the main focus of the research. The aim is to find out how to coordinate and harmonize the designers and employers.

The first concept was accomplished in 1990 based on the methodology of designing a commercial-cultural complex. In the second concept, the commercial approach became inferior. The next four concepts were presented after the historical excavations and therefore investigations of the design team and the experts of the state and Cultural Heritage Organization and the design goals were different to some extent in the way that the commercial spaces became more relevant to the mausoleum necessities. In the first concept which was based on the approved plan of historic district of Sheikh Safi and the main approach of renovation of the urban space in the vicinity of Sheikh Safi Ad-din mausoleum and its connection to the outstanding elements of Ardabil historical district, several goals were at high priority:

-Development of appropriate urban facilities and services in the design limits.

-Creation of acceptable urban spaces congruous to public demands especially procession of mourning carnivals in bereaving occasions through construction of "Hoseynieh".

-Construction of suitable space for presenting handicrafts such as a Bazaar inspired by the mausoleum and other important monuments of the city.

-Renovation of "Soleyman Shah" mosque which represents the acme of the passage starting from "Ali Qapo" square and its appropriate connection to "Hoseynieh".

-Designing based on respect toward the historical heritage which could be accomplished through refraining from extreme heights and outstanding or unfamiliar masses.

The most important specifications of the seven concepts are briefly explained:

First Concept: After the entrance and "Ali qapo" square there is a Bazaar which itself has a square in the center. Then there is "Dar al hadis" which would be used as a book fair. At one side there is the entrance of "Hoseynieh" and a traditional café beside it. Finally there is monumental space of martyrs from which "Hoseynieh" and the minarets of "Soleyman Shah" mosque could be seen.

Second Concept: The commercial spaces of the Bazaar are changed to an amphitheater. The other spaces including the entrance, "Hoseynieh" and monumental space of the martyrs would remain unchanged.

Third Concept: In this concept which was presented after the historical excavations near the mausoleum, preservation of the historical spaces was the main approach thus covering the excavation area was suggested and a museum was designed beside the area instead of the monumental space of martyrs; more transparency and lower heights were attended; the entrance to the garden was overstated; one of the minarets of "Soleyman Shah" mosque was omitted and the amphitheater remained as before;

Fourth Concept: In order to create more transparency and more friendly urban space, the façades were changed; the entrance was made lighter and more outstanding; the roof of the excavation area and "SharbatKhane" became more modern with lower height; the amphitheater was omitted; "Hoseynieh" and "Soleyman Shah" mosque remained as before.

Fifth Concept: Spaces became more transparent; Management area for the excavation site was designed beside the entrance of the garden; the relation between "Hoseynieh" and Sheikh Safi complex was limited to mere visual connection.

Sixth Concept: Transparency of spaces remained as before; a dome was designed on the excavation area of "SharbatKhane"; entrances of the garden and "Allah Allah" dome were designed; Modern stairs were designed for the excavation area; "Hoseynieh" and mosque remained as before.

Seventh Concept: In this concept it was decided to adjoin "Ali Qapo" square to the design limits and also to change the place of Sheikh Safi Street so that it would reach the square at its corner.

Therefore renovation of the square and "Ali Qapo" historical entrance became a significant part of the design.

Also instead of the old mosque of "Ali Qapo" district, a new mosque would be built at the north west of the design area. Spaces such as the traditional café, the book fair, the tourism center, the grand garden entry, the administrative section, the commercial spaces, the bank, and the parking would also be constructed here.

Phase one of the excavation area and cultural space includes originals and the documents section (in northern part) as well as a museum (in southern part) which are separated by a main garden. Some classrooms are also provided in the east side of the garden.

In this paper it is discussed that despite the dominant tendency of the authorities, such as the local governments, toward commercial plans and the little support from Iran's National Heritage Organization, it is possible to propel the funds toward cultural and preserving designs. Some guidelines are suggested including financial independency of designed spaces, analysis of previous policies, preventing hasty restorations, educating the employers through academic theses, and counseling with scholars and experts to ensure the employers' satisfaction.

Keywords

Ardebil, Sheikh Safi, Design Management, Employers, Vicinity of Architectural Artworks

*. PhD. in Restoration of Monuments. Assistant Professor, University of Tehran. Tehran. Iran. rezazadeh7231@gmail.com

** MA in Restoration of Monuments, University of Tehran, Tehran. Iran.L.peyghami@yahoo.com